

HRVATSKO-UGARSKI JAVNOPRAVNI PRIJEPORI

Doc. dr. sc. Ladislav Heka*

UDK: 34(497.5:439)“1102/1918”
94(439.24)

Pregledni znanstveni rad
Primljeno: travanj 2012.

Osmostoljetna ustavnopravna povijest hrvatsko-ugarske državne zajednice svojom je dugotrajnošću rijedak primjer suživota dvaju naroda u okviru jedne države. Dakako, Hrvati i Mađari imali su tijekom zajedničke povijesti i burna razdoblja, kada su njihove odnose opterećivali prijepori u vezi s javnopravnim položajem dviju zemalja. Te pravno-političke rasprave vođene na državnom saboru osobito su vezane uz razdoblje od 1790. do 1848. godine. Naime, na Budimskom saboru 1790. godine (sazvanome nakon 35 godina) Mađari su pokušali nametnuti mađarski kao službeni jezik, čemu su se usprotivili hrvatski nunciji i sam ban Ivan Erdődy izrekavši svoju znamenitu rečenicu: Regnum regno non praescribit leges. Od tada su Hrvati nastojali dokazati svoju jednakopravnost s Ugarskom pozivajući se na municipalna prava, a Mađari su pak željeli ozakoniti svoje motrište da je Hrvatska samo pokrajina Ugarskoga Kraljevstva. Prijepor se vodio oko pravnoga temelja koji je omogućio ugarskim kraljevima zasjednuti na hrvatsko prijestolje te s tim u vezi i o državnompravnom položaju Hrvatske u odnosu na Ugarsku, a poglavito oko pitanja službenoga jezika, prava protestanata u Hrvatskoj te teritorijalne pripadnosti Slavonije, Rijeke i Međimurja. Dugotrajne i žestoke saborske rasprave nisu dovele do kompromisa, nego su dva naroda revolucionarne 1848. prvi put u povijesti međusobno zaratila. Tome sukobu prethodile su građanske reforme u Ugarskoj, posebice u razdoblju od 1832. do 1836., te pojava ilirskoga pokreta u Hrvatskoj. Mađari su Hrvate doživljavali kao kočničare građanskih promjena, državnoga prosperiteta, a osobito kao branu za nastanak samostalne ugarske države, dok su pak Hrvati Mađare smatrali zatirateljima njihovih nacionalnih težnja.

* Dr. sc. Ladislav Heka, docent Instituta za poredbeno pravo, Fakultet prava i političkih znanosti Sveučilišta u Szegedu, Rákóczi tér 1, Szeged, Mađarska

U ovome uratku prikazujemo taj javnopravni spor s obzirom na odluke i rješidbe Ugarskog i Hrvatskog sabora u razdoblju od 1790. do 1868. godine i sklapanje Hrvatsko-ugarske nagodbe. Nedvojbeno su rasprave i razmirice na zajedničkim vijećanjima dovele do zaoštavanja odnosa između dvaju naroda i njihovih zemalja. Povijesne činjenice govore da je pojava nacionalizma (mađarskog, koji je Ugarsku zamišljao kao jedinstvenu državu od Karpata do Jadrana, te hrvatskog, koji je želio Hrvatsko Kraljevstvo neovisno od Ugarske) dovela do proturječnosti i sukoba dvaju naroda. Sklapanje Hrvatsko-ugarske nagodbe, kao kompromisa između dvaju naroda i dviju zemalja samo je privremeno zaustavilo proces rastakanja hrvatsko-ugarske državne zajednice, koja je prestala postojati raspadom Austro-Ugarske Monarhije 1918. godine.

Ključne riječi: Hrvatska, Ugarska, javno pravo (jus publicum), iura municipalia, Hrvatsko-ugarska nagodba (zak. čl. 1:1868 u Hrvatskoj i zak. čl. 1868:30 u Ugarskoj)

I. NASTANAK HRVATSKO-UGARSKE DRŽAVE

Poslije smrti kralja Dmitra Zvonimira, a zatim i Stjepana II. jedan dio Hrvata na hrvatsko prijestolje pozvao je ugarskoga kralja Ladislava I. (Svetoga), brata Zvonimirove udovice Jelene. On je na poziv predstavnika dalmatinskih gradova 1091. godine sa svojom vojskom prešao preko Drave te je, ne nailazeći na znatniji otpor, stigao do Gvozda (*Alpes Ferreae*). Odatle je kanio dospjeti u Dalmaciju, ali je na toj planini naišao na žešći otpor, pa je preostali dio Hrvatske osvojio njegov nasljednik Koloman (*Könyves Kálmán*, što bi u prijevodu značilo ‘Načitan Koloman’, 1095. – 1116.), koji je 1097. na Gvozdu porazio hrvatsku vojsku. Koloman je zauzeo Biograd na Moru (*Belgradum supra mare, Alba ad mare, Tengerfőhervár*)¹, u kojemu se 1102. godine okrunio za hrvatsko-dalmatinskoga kralja. Prethodno je Hrvatima obećao da će poštovati sva prava i povlastice Hrvatskoga Kraljevstva. U svoj kraljevski naslov unio je i nove kraljevine navodeći: *Ego Colomanus dei gratia rex Hungariae, Croatiae et Dalmatiae salvo habito consilio, postquam coronatus fui Belgradi supra mare.*² Tada je i službeno nastala državna zajednica između Hrvatske i Ugarske. Na hrvatskom prijestolju do 1918. godine sjedili su vladari koji nisu bili “narodne krvi”.

¹ Stolne gradove mađarska historiografija zabilježila je kao “bijele gradove” (*főhervár*). Tako je prijestolnica nazvana Székesfőhervár (Stolni Biograd), erdelsko središte jest Gyulafőhervár (naziv “bijeli grad” nadjenuli su mu Slaveni, a Nijemci su taj naziv preveli kao *Weissenburg*), hrvatski Biograd na Moru jest Tengerfőhervár, a srbijanska prijestolnica Beograd jest Nándorfőhervár.

² Margalits, E., *Horvát történelmi repertorium*, sv. II, Budapest, 1902., str. 449.

S tim u vezi spomenimo kako je jedan od glavnih prijevora mađarske i hrvatske historiografije vezan uz pitanje nastanka hrvatsko-ugarske državne zajednice, odnosno pravnoga temelja po kojemu su ugarski kraljevi Ladislav I. i Koloman dospjeli na hrvatsko prijestolje.³ Premda su se u 18. stoljeću Hrvati i Mađari povremeno sporili oko javnopravnih (*jus publicum*) pitanja, posebice oko prava Hrvatskoga Kraljevstva da 1. siječnja 1527. izabere Ferdinanda I. Habsburgovca za kralja neovisno o Ugarskom saboru, ipak se početak hrvatsko-ugarskih javnih prijevora vezuje uz 1790. godinu. Tada je nakon 35 godina apsolutizma obnovljen ustavni život u državi, pa se na zasjedanju ponovno sastao Ugarski sabor, na kojemu su se Mađari i Hrvati razišli u vezi s pitanjem ustavnopravnoga položaja Hrvatske u odnosu na Ugarsku. Ova dugogodišnja rasprava u mađarskoj državnoj povijesti poznata je pod nazivom "hrvatsko pitanje". Prijepor se vodio oko pravnoga temelja koji je omogućio ugarskim kraljevima da zasjednu na hrvatsko prijestolje te s tim u vezi i o državnom položaju Hrvatske u odnosu na Ugarsku, a poglavito oko pitanja službenoga jezika, prava protestanata u Hrvatskoj te teritorijalne pripadnosti Slavonije, Rijeke i Međimurja.

Opravdano je zapitati se zašto se javnopravni status Hrvatske i Ugarske nije definirao prilikom nastanka državne zajednice, nego se čekalo sve do 19. stoljeća. Vjerojatnim nam se čini kako između hrvatskih i mađarskih redova i staleža kao stvarnih nositelja vlasti vjerojatno nije bilo većih razmirica, pa oni stoga stoljećima nisu držali bitnim urediti pravne temelje zajednice u kojoj su živjeli. Svakako su tomu pridonijeli i pragmatični razlozi, jer su povlaštene slojeve ugarskog i hrvatskog naroda (koji su u biti jedini uživali municipalna prava) povezivali zajednički interesi, kao i službeni latinski jezik, pripadnost istoj zapadnoj uljudbi i crkvi (koja je prije pojave francuske revolucije i nacionalnih pokreta bila glavna poveznica), obrana granica ugarsko-hrvatske države itd. Činjenica je da do prvih desetljeća 19. stoljeća u redovima hrvatskoga plemstva još nije postojala jasno izražena težnja za odcjepljenjem od Ugarske ili pak za stvaranjem samostalnoga Hrvatskoga Kraljevstva, iz čega bi se moglo iščitati da su Hrvati bili zadovoljni svojim javnopravnim položajem. Usto spomenimo i da povijesni, dakle nepisani mađarsko-hrvatski ustav nije kodificirani (*chartalis*) ustavni model, nego se temelji na tradiciji, pravu i pravnim običajima. U tom sustavu istodobno je zastupljeno više pravnih akata, kao što su Tripartit

³ Vidi opširnije u: Margetić, L., *Odnosi Hrvata i Mađara u ranije doba (u povodu 900. obljetnice hrvatskog priznanja ugarskog kralja Kolomana za hrvatskog kralja)*, Starine, knj. 63, Zagreb, 2005., str. 1 – 90.

Stjepana (Istvána) Werbőczyja, Pragmatička sankcija ili zakonski članak o Austro-ugarskoj odnosno Hrvatsko-ugarskoj nagodbi te zakonski članci vezani uz njih.

2. HRVATSKO I MAĐARSKO GLEDIŠTE O JAVNOPRAVNOM STATUSU

Tijekom javnopravnoga prijepora oblikovala su se dva oprečna gledišta o hrvatsko-ugarskoj državnoj zajednici. Hrvati su se pozivali na svoja municipalna prava tvrdeći da Ugarska i Hrvatska stoje u personalnoj uniji, dok su Mađari sukladno doktrini o svetoj kruni nastojali dokazati da je Hrvatska samo ugarska pokrajina.

2.1. *Iura municipalia*

Na polju dokazivanja hrvatske državnosti posebno se istaknuo protonotar Trojednog Kraljevstva Josip Kušević, koji je 1830. objavio spis *De municipalibus iuribus et statutis regnorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae*.⁴ U toj je brošuri u 14 točaka sublimirao “hrvatska municipalna prava”. Među njima se ističe kako je Trojedna Kraljevina poseban dio ugarske krune, te se sukladno tomu vlast u njoj obnaša na temelju njezinih vlastitih zakona i običajnoga prava. Na čelu Hrvatske, Slavonije i Dalmacije stajao je ban, kao njezin upravitelj i nositelj izvršne vlasti, kojega je imenovao i razrješavao kralj. Isprva je kao kraljevski namjesnik u Hrvatskoj bio u hijerarhiji ispred palatina (*comes palatinus*), a kada je poslije ojačala uloga ovoga drugoga u Ugarskoj, tada je ban postao po rangu niži od njega. *Tripartitum* Stjepana Werbőczyja jest definitivno propisao redoslijed najvažnijih ugarskih velikodostojanstvenika tako što je iza palatina uvršten državni sudac (*iudex curiae regiae*), a iza njega pak hrvatski ban te erdeljski vojvoda.⁵ Ban je kao poglavar Hrvatske vlast obnašao zajedno sa Sabrom kao zakonodavnim tijelom.⁶ Sabor je birao glavnog kapetana Kraljevstva i prabilježnika, a sukladno pravnom običaju predlagao je kandidate za bana

⁴ Kušević, J., *De municipalibus iuribus et statutis regnorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae*, Zagreb, 1830.

⁵ Vidi opširnije u: *Werbőczy István Hármaskönyve, Corpus Juris Hungarici 1000. – 1895.*, Budapest, 1897. (reprint 1989., 1990.).

⁶ Pojam municipalna prava u Hrvatskoj se udomaćio 1701. god., kada je Pavao Ritter Vitezović tiskao saborske zaključke (*Articuli regni Sclavoniae*). Vidi opširnije u: Heka L., *A magyar-horvát államközösség alkotmány- és jogtörténete*, Szeged, 2004., str. 56.

(dakle za to nije postojao zakonski temelj). Hrvatska (i Slavonija) je imala zaseban teritorij, svoju upravu, zasebno sudstvo, plaćala je samo pola poreza. Njezini unutarnji poslovi bili su opći oružani ustanak (*insurrectio*) i vojska, kao i pravo na kupovanje jeftinije morske soli, slobodno rješavanje pitanja vjeroispovijesti i službenoga jezika (do 1847. to je bio latinski, a zatim “narodni”, pod kojim se podrazumijevalo štokavsko narječje) itd.⁷ Unutarnja autonomija sastojala se i u tomu što su pravo građanstva (pravo vlasništva i pravo obavljanja javne službe) u Banskoj Hrvatskoj imali samo katolici. Time su mnogi Mađari protestantske (kalvinističke) vjeroispovijesti bili isključeni iz javnoga života. Hrvatska neovisnost u odnosu prema Ugarskoj ogledala se u njezinoj samostalnosti u upravnim, sudbenim, vojničkim, zakonodavnim i poreznim poslovima.⁸ Hrvatski sabor donosio je zaključke koji su nakon kraljeve potvrde (sankcije) imali obveznu snagu (*vis legis*) za sve stanovnike Banske Hrvatske. Na čelu sudbene vlasti stajao je ban, pored kojega je sudbene poslove vodio i prabilježnik.⁹ O vojnim poslovima (dizanju vojske, utvrđivanju zemlje itd.) te o

⁷ Matijaš Korvin priznao je 1472. Slavoniji pravo da, radi jačanja vlastite obrane, ne plaća puni ratni porez, nego samo polovicu. Zbog daljnjih priprema za obranu Slavonije kralj je 18. listopada 1477. naložio da se zakaže održavanje Slavenskoga sabora, koji je ban Ladislav (László) Egerváry sazvao za 20. siječnja 1478. u Zdencima. Sabor je donio prvi zakon o insurekciji (*insurrectio*), dakle općem oružanome ustanku u Slavoniji (na području od Drave do Save, koja je određena kao granica do koje vrijedi obveza bojevanja). U odredbama toga zakona propisano je da onaj tko ima 25 kmetova, treba dati jednog konjanika i jednog pješaka. Konjanik treba biti “opremljen štitom, kopljem, tobolcem, lukom te dugim ili kratkim mačem”, a pripadnik pješaštva mora imati “štit, tobolac, luk, dugi ili kratki mač ili kratku sulicu”. Kad se proglašuje ratno stanje, svaki će “velikaš i plemić osobno poći u boj” i staviti se na raspolaganje “svome županijskome čelniku”. Zaplijenili su posjede onomu tko se ne bi odazvao proglašenju. Crkveni su dostojanstvenici bili izuzeti od obveze osobnoga sudjelovanja u ratu, a u boj nisu bili dužni ići ni “starci, dječaci, sirote i slabići”, kao ni “oni koji su vezani zavjetom da se ne će u dvoboju boriti” sve dotle dok im “taj zavjet traje”.

⁸ Seljaci koji nisu unovačeni zbog kakve mane ili privremene nesposobnosti morali su plaćati vojnooprosnu taksu (“vojščina”; *pecuniae exercitiales, pecuniae defensuales*). Taj porez regulirao je zak. čl. 40:1868. o “obrambenoj sili”, a kasnije zak. čl. 27:1880., koji je nadopunjen zak. čl. 9:1883. Vidi Bejaković, P., *Povijest hrvatskog poreznog sustava od sredine 19. stoljeća do kraja Drugog svjetskog rata*, u: Zbornik radova u povodu 80. godišnjice života prof. emeritusa Božidara Jelčića, Zagreb, 2010., str. 73 – 92, dostupno na: http://bib.irb.hr/datoteka/507630.Povijest_hrvatskog_poreznog_sustava3.pdf. Visina vojnooprosne takse kretala se progresivno od 3 do 120 forinta (odnosno od 6 do 240 kruna). Vidi Herkov, H., *Iz povijesti javnih financija, financijskog prava i razvitka financijske znanosti Hrvatske*, Zagreb, 1985., str. 54.

⁹ Protonotar je u banovoj odsutnosti predsjedavao sjednicama Banskoga stola kao najvišega suda u Banskoj Hrvatskoj. Usto su pojedini sporovi izravno potpadali

porezima odlučivao je Hrvatski sabor, o čemu svjedoče brojni njegovi zaključci. Vojsku je dizao i vodio sam ban, dok je u 15. stoljeću ustrojena i funkcija vrhovnoga kapetana Kraljevine, kojega je birao Hrvatski sabor. Hrvatska je imala i svoj novac, tzv. banske denare, pa teritorijem Kraljevine bez dozvole Sabora nije smio kolati strani novac. Među dokaze samostalnosti može se uvrstiti i činjenica da su Hrvati sami uzdizali kraljeve na prijestolje neovisno o Ugarskoj (primjerice Karla Roberta 1301. te Karla Dračkoga 1385.) te da je Hrvatskoj kralj Vladislav II. 1409. godine izdao posebnu inauguralnu diplomu kojom potvrđuje prava i slobode Hrvatskoga Kraljevstva.¹⁰ Povlastice (autonomiju) Hrvatskoga Kraljevstva potvrdio je zak. čl. 1790:58, s tim da je do tada Sabor imao i pravo novačenja. Od 1442. je (tada Slavonski) sabor slao dva izaslanika (*nuncii regni Sclavonie* ili *oratores regni Sclavonie*) u Donji dom te jednoga izaslanika u Gornji dom Ugarskoga sabora koji su imali pravo veta u vezi sa zakonima koji se tiču Kraljevine Hrvatske i Slavonije. Dakle, Hrvatska u Ugarskom saboru bila je zastupljena kao zasebno kraljevstvo preko dvaju poklisara i protonotara Kraljevstva, a ne kao ugarske županije.

Premda je Hrvatsko Kraljevstvo kao jedinstvena cjelina egzistiralo samo na papiru, dok je administrativno i teritorijalno bilo rascjepkano, ipak je i to “virtualno kraljevstvo” upućivalo na to da su Hrvati “povijesni narod”.¹¹ Hrvatska

pod njegovu jurisdikciju (*iudicatus et forum protonotariale*). Osim sudske funkcije, on je vodio zapisnike saborskih sjednica te se bez njegova potpisa nije mogao ovjeriti zapisnik sa sjednice Sabora. Prabilježnik je bio i čuvar kraljevskoga i banskoga pečata (*sigillorum conservator*), kao i čuvar ključa Škrinje privilegija, u kojoj su se čuvale “povlastice Kraljevstva”. U slučajevima kada je ban odstupao s dužnosti protonotar je bio obvezan pred javnosti slomiti na dva dijela pečat koji mu je povjeren na čuvanje kako ga nitko ne bi mogao krivotvoriti. Premda je funkcija prabilježnika nastala u 14. stoljeću, paralelno s pojavom redova i staleža, ipak je pravo plemstva da protonotara izabire iz svojih redova ozakonjeno tek za vladanja kralja Matije I. 23. lipnja 1465. Sabor je birao i zamjenika prabilježnika (*viceprotonotariusa*), a katkad čak dvojicu. Uz Nikolu Škrleca, protonotara Hrvatskoga Kraljevstva, vezuje se uređenje arhiva i prenošenje škrinje u prostorije Sabora (1764.). Zadnji prabilježnik bio je Franjo Žigrović-Pretočki, kojega je na tu funkciju izabrao saziv Sabora iz 1848. godine.

¹⁰ Vladislav II. izdao je 1490. krunidbenu zavjernicu u kojoj je rečeno: “*regnum Hungariae cum ceteris regnis et provinciis sibi subjectis*”. Protiv te izjave ustali su hrvatski staleži tvrdeći da bi se iz spomenute formulacije moglo iščitati da je Hrvatska Ugarskoj podložna kraljevina. Zbog toga nisu htjeli priznati Vladislava II. za svojega kralja niti nazočiti njegovoj krunidbi. Kako bi izgadio nastalu situaciju, kralj im je 1492. godine izdao novu zavjernicu, u kojoj je Hrvatskom Kraljevstvu zajamčio sva prava i slobode.

¹¹ Hrvatsko Kraljevstvo bilo je politički i jezično razjedinjeno. U turskim najezdama nepovratno je izgubljen dio teritorija (Turska Hrvatska), Dalmacijom su vladali

je, doduše, izgubila državnu samostalnost, ali je sačuvala faktičnu političku posebnost. Elementi državnosti Banske Hrvatske postupno su umanjivani zbog politike bečkoga centralizma, a od kraja 18. stoljeća i zbog politike mađarizacije, ali su donekle ipak očuvani.

2.2. Doktrina o ugarskoj svetoj kruni

Mađari su svoje gledište o ustavnopravnom statusu utjelovili u doktrinu o svetoj kruni (*Szentkorona-tan*) te ideju svete krune (*Szentkorona-eszme*). Sveta kruna ili kruna svetoga Stjepana jest najvažniji simbol mađarske državnosti i ustavnosti.¹² S tim u vezi profesor József Ruzsoly napominje da od krunidbe svetoga Stjepana na Božić 1000. godine počinje povijest mađarskoga ustava. Tada je, naime, Mađarska stupila u red europskih kršćanskih monarhija, a kralj Stjepan aktom krunidbe stvorio i ustavne institucije.¹³ Kruna kao simbol kraljevske vlasti isprva je istodobno označavala i svekoliku državnu vlast ujedinjenu u kraljevim rukama, a poslije je, zbog slabljenja svoje moći, kralj pojedine ovlasti dijelio s privilegiranim članovima društva te se pojam krune proširio na skupnu državnu vlast kralja i naoružanih velikodostojnika. Tako je naziv sveta kruna postao sinonim za stvarnu državnu vlast i njezine nositelje, ali i za teritorij na kojemu se ta vlast prostirala. Stoga se pod njime osim Mađarske podrazumijevalo i područje Hrvatske, Slavonije i Dalmacije te Erdelja. Ideolo-

Mlečani, a Dubrovačka Republika nakon stoljeća autonomije 1806. potpala je pod Napoleonovu vlast. Nakon ukidanja Napoleonovih Ilirskih pokrajina (*Provinces Illyriens*) cijela je Dalmacija podvrgnuta pod izravnu upravu Beča, pod kojom se nalazila i Vojna krajina (točnije njome je upravljalo Dvorsko ratno vijeće u Grazu, odnosno u Beču). Mađari su neposredno upravljali Međimurjem od 1720. i Rijekom od 1779. godine.

¹² Latinski naziv *Sacra Regni Hungarici Corona* bolje izražava bit svete krune negoli hrvatski ili mađarski naziv. Naime riječ "svet" (mađarski *szent*) označava istodobno dva pojma za koja u latinskom jeziku postoje posebne riječi *Sancta* i *Sacra*. Riječ *Sancta* (u muškome rodu *Sanctus*) odnosi se na Boga, Blaženu Djevicu Mariju i kršćanske svetce, dok se riječ *Sacra* koristi uglavnom za Bogu posvećene predmete. S tim u vezi prihvaćeno je mišljenje da se sveta kruna nalazi u posebnom odnosu prema Bogu jer ju je posvetio papa Silvestar II., a sveti Stjepan ju je zavjetovao Bogorodici. Napokon spomenimo i da se latinska riječ *Regni* odnosi na kraljevstvo (od riječi *Regnum*), a ne na kralja (*rex*), pa dakle kruna ne pripada kralju nego državi. (Csihák, Gy., *Sacra Regni Hungarici Corona és a magyar közjogi kérdése ma*, Budapest – Zürich, 1999., str. 51).

¹³ Ruzsoly, J., *Alkotmány és hagyomány. Újabb jog- és alkotmánytörténeti tanulmányok*, Szeged, 1997., str. 267 – 268.

giju svete krune detaljno je razradio Stjepan Werbőczy u Tripartitu tako što je među nositelje vlasti uvrstio i plemstvo (sukladno nastalom modelu staleškoga predstavništva). Prema njegovu konceptu zajednica (*communitas*) prilikom izbora kralja uz zakonodavnu, izvršnu i sudsku vlast predaje novomu vladaru i pravo dodjeljivanja plemstva i donacije posjeda. Državnu vlast koju je simbolizirala kruna svetoga Stjepana zajedno su obnašali svi povlašteni redovi, dakle sveta kruna predstavlja jedinstvo između kralja i naroda.¹⁴ Narod je, naime, izvor svekolike vlasti i svih prava, pa kralj ne obnaša vlast prema vlastitu pravu, nego prema onomu koje proizlazi iz krune svetoga Stjepana.¹⁵

Sam čin krunidbe, koji je kralju davao legitimitet, sastojao se od crkvenoga obreda (pomazanja) i svjetovnoga dijela, koji se očitovao u polaganju prisege, a imao je javnopravni karakter i značenje.¹⁶ Ovo drugo ogledalo se u činjenici da su prisega i krunidbena zavjernica smatrane ugovorom između naroda i kralja, pa stoga, u slučaju da kralj prekrši prisegu, narod stječe pravo zatražiti njegovo odstupanje. Naime, kralja je prije krunidbe Sabor "izabrao" ili mu je odredio izborne i krunidbene uvjete, a zatim je vladar prisegnuo i izdavanjem zavjernice potvrdio da će ih se pridržavati. Ti su se uvjeti redovito odnosili na poštovanje Zlatne bule, a poslije Tripartita, Pragmatičke sankcije i svih staleških povlastica, odnosno teritorijalne cjelovitosti ugarsko-hrvatskog kraljevstva itd. Stoga je *diploma inaugurale*, koja se od Vladislava I. izdavala prilikom krunidbe, imala karakter ustava. Profesor Barna Mezey razlikuje one ovlasti koje je kralj imao na temelju svojega nasljednoga prava na prijestolje (npr. Josip II., koji se nije okrunio za ugarsko-hrvatskoga kralja) od onih koje je stjecao samo na temelju krunidbe.¹⁷

Prema doktrini o svetoj kruni poslije Austro-ugarske nagodbe tijelo svete krune (*totum corpus sacrae regni coronae*) zajedno su činili zakonito okrunjeni kralj, svi ugarski državljani (narod) te narodni zastupnici (sabor).¹⁸ Po ovome

¹⁴ Csizmadia, A.; Kovács, K.; Asztalos, I., *Magyar állam- és jogtörténet*, Budapest, 1986., str. 107 – 108.

¹⁵ Molnár, T.; Pap, G.; Pecze, F.; Tóth, Z. J.; Vass, Cs.; Zlinszky, J., *A magyar Szent korona és a Szentkorona-tan az ezredfordulón*, Budapest, 1999., str. 343 – 344.

¹⁶ Zétényi, Zs., *Magyarország Szent Koronája*, Budapest, 2001., str. 27 – 28; usp. Zétényi, Zs., *Magyarország Szent Koronája*, u: Tóth, Z. J. (ur.), *A Szent Korona – eszme időszerűsége*, 2004., str. 476 – 520.

¹⁷ Mezey, B. et. al., *Magyar alkotmánytörténet*, Budapest, 1995., str. 88.

¹⁸ Površina te države iznosila je 325.411 km², od čega je Hrvatska zauzimala 42.541 km², a Rijeka 21 km². Ugarska se 1910. godine (bez Hrvatske) protezala na području od 282.870 km².

je gledištu Ugarska (zemlje krune svetoga Stjepana) u javnopravnom pogledu bila država sastavljena od triju dijelova: Ugarske s Erdeljem, Hrvatske te Rijeke kao *sacrum separatuma*. Sveta kruna kao simbol ustavnosti osiguravala je jednaka prava ne samo sljedbenicima različitih vjeroispovijesti nego i pripadnicima manjina. Po ovoj doktrini kralj je ugarski, kruna je ugarska, plemstvo je isključivo ugarsko (na državnom saboru vođene su žestoke polemike u kojima su Mađari Hrvatima osporavali postojanje posebnoga hrvatskoga plemstva jer su i “Hrvati pripadnici ugarskoga plemstva”), pa je Ugarska jedini nositelj državnosti, dok je Hrvatska samo njezina pokrajina.¹⁹

3. PRIJEPORNA PITANJA

Hrvatska i Ugarska sporile su se oko pravnoga temelja ne kojemu se zasnivala zajednička država. Naime, javnopravni status dviju država zasnivao se na tzv. nepisanom ustavu (dakle brojnim zakonima, ispravama i običajnome pravu), koji su mađarski i hrvatski politički prvaci, ali i znanstvenici različito tumačili. Ustavnopravni prijevor vodio se uglavnom u okvirima parlamentarne borbe, ali i izvan sabora. Pritom su Hrvati zastupali ideje federalizma, dok su Mađari jasno oblikovali težnju za stvaranjem centralizirane nacionalne države od Karpata do Jadrana. Po njima je, dakle, Ugarska bila država s jedinstvenim teritorijem, službenim jezikom i zakonodavstvom, koje je, dakako, mađarsko. U nastavku se osvrćemo na glavne točke prijepora.

3.1. Ugarski kraljevi na hrvatskome prijestolju

Polazna točka u hrvatsko-ugarskoj javnopravnoj raspravi bila je rasvjetljavanje pitanja kako je i zašto kralj Koloman okrunjen za hrvatskoga kralja. U vezi s tim pitanjem pravni povjesničari zauzeli su dva oprečna gledišta. Tzv. mađarsko motrište polazi od tvrdnje da su Mađari na bojnopolju porazili Hrvate, pa su Hrvatska (Slavonija i Dalmacija) “pokorene zemlje” (*partes subiectae*), dok tzv. hrvatska teorija polazi od gledišta da su Ugarska i Hrvatska bile “posestrime kraljevine” (*socia regna*) koje su se nalazile u personalnoj uniji. Ovo stajalište temelji se na navodnom ugovoru između kralja Kolomana i poglavara dvanaest hrvatskih plemena (*nobiles duodecim generacionum regni Croatiae*) poznatom kao *Pacta conventa* ili *Qualiter*. Sukladno tomu Hrvati su svojevrijedno pristali da im Koloman bude kralj nakon što im je obećao da će poštovati sva

¹⁹ Kocsis, I., *A Szent korona tana*, Budapest, 1995., str. 125.

njihova dotadašnja prava. Prema ovomu mišljenju Hrvatska i Ugarska stvorile su personalnu uniju, pa je samo osoba zajedničkoga kralja povezivala dvije države, dok je istodobno Hrvatska zadržala i svoju državnost i samostalnost.²⁰ Mađarski autori odbacuju taj dokument i tvrde da je riječ o krivotvorini iz 14. stoljeća.²¹ Marko Kostrenčić priznaje da je *Qualiter* isprava iz 14. stoljeća, ali govori o događajima iz 1102. godine.²² Međutim, ni on ne prihvaća tezu da bi *Pacta conventa* bila međunarodni ugovor ili da je njime između Hrvatske i Ugarske stvorena personalna unija, nego u njoj vidi samo feudalni pakt između ugarskoga kralja kao seniora i poglavara dvanaest plemena kao njegovih vazala. Suvremena mađarska pravna povijest uglavnom odbacuje vjerodostojnost *Pacta conventae*, ali prihvaća stajalište da je odnos između Hrvatske i Ugarske do 1526. godine (do smrti kralja Ljudevita II.) sličan personalnoj uniji. Postoji i treće mišljenje, koje Hrvatsku, Slavoniju i Dalmaciju drži “pridruženim stranama” (*partes adnexae*). Ono se temelji na neprijepornoj činjenici da je Koloman (a prije njega Ladislav I.) doista oružjem pokorio Hrvatsku, ali je to uradio pozivajući se na rodbinske veze s udovicom kraljicom Jelenom te na činjenicu da su ga sami Hrvati pozvali neka preuzme ispražnjeni tron. A. Csizmadia, K. Kovács i L. Asztalos u svojem udžbeniku iz mađarske nacionalne pravne povijesti zastupaju slično mišljenje tvrdeći da je “kralj Ladislav pošao vojno pomoći svojoj starijoj sestri Jeleni (Ilona), udovici kralja Zvonimira, a kada se s vojskom pojavio u Hrvatskoj i Slavoniji, tamošnji su ga uglednici priznali za kralja”.²³ Osobno također preferiramo to gledište, premda je, dakako, nasljedno pravo mađarskih kraljeva na hrvatsko prijestolje vrlo dvojbeno i može se razmatrati iz različitih stajališta.²⁴ Tako je Kostrenčić tvrdio da kraljica Jelena nije imala nasljedno pravo na hrvatsko prijestolje, pa ga stoga nisu imali ni Ladislav I. Sveti ni Koloman, odnosno njihovi nasljednici.²⁵ Držimo kako Hrvatska jamačno nije bila “pokorena zemlja”, što potvrđuje i praksa ugarskih kraljeva koji su isprva ostavili netaknutim hrvatski državnopravni ustroj. Ugarski kraljevi nisu boravili u Hrvatskoj i Dalmaciji, nego su imenovali bana kao kraljevskoga namjesnika koji je vladao u njihovo ime. No, s druge je strane razvidno

²⁰ Čulinović, F., *Državnopravna historija jugoslavenskih naroda*, Zagreb, 1954., str. 38 – 39.

²¹ Heka, L., *Horvát alkotmány - és jogtörténet II. rész (1848-1918)*, Szeged, 2004., str. 6.

²² Kostrenčić, M., *Naert historije hrvatske države i hrvatskog prava*, Zagreb, 1956., str. 149.

²³ Csizmadia et al., *op. cit.* u bilj. 14, str. 50.

²⁴ Hóman, B., *Geschichte des ungarischen Mittelalters, B. I. Von den ältesten Zeiten bis zum Ende des XII. Jh.*, Berlin, 1940., citirano prema Klaić, N., *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, Zagreb, 1975., str. 513.

²⁵ Kostrenčić, *op. cit.* u bilj. 22, str. 147 – 152.

da je Hrvatska bila dijelom Ugarskog Kraljevstva te da u vanjskopolitičkom pogledu u vezi s međunarodnim odnosima nije imala nikakav subjektivitet od doba kralja Kolomana pa sve do raspada Austro-Ugarske Monarhije.²⁶ Vrijedi uputiti i na naziv koji ugarske povelje te isprave kao i *Corpus Juris Hungarici* rabe za označavanje Hrvatske (Slavonije i Dalmacije, tj. Trojedne Kraljevine). Do 16. stoljeća Kraljevina Hrvatska najčešće se spominjala kao *partes subjectae*, a od Bečkoga mira iz 1606. (u točkama 9 i 10) uobičajio se naziv *partes adnexae*, koji se redovito spominje u zakonima i ostalim dokumentima.²⁷ S druge su se strane, pak, hrvatski izvori koristili oznakom *socia regna*, koja je u mađarskoj historiografiji prihvaćena (rabi se izraz za množinu: *társországok*) tek nakon usvajanja Hrvatsko-ugarske nagodbe, ali mađarski prijevod ne spominje Hrvatsku kao kraljevstvo, jer se pod kraljevstvom podrazumijevala samo Ugarska, odnosno zemlje krune svetoga Stjepana.

3.2. Izbor Ferdinanda I. na Cetinskom saboru 1527. godine

Poslije pogibije Ljudevita II. pri bijegu s Mohačkoga polja Hrvatski sabor održan u Cetinogradu (Cetinu) 1. siječnja 1527. godine na ispražnjeno prijestolje izabrao je za kralja Ferdinanda I. Habsburga, dok se Slavonija odlučila

²⁶ Mađarski pravni povjesničari danas uglavnom zastupaju motrište da su ugarski kraljevi oružjem pokorili Hrvatsku, ali su to učinili pozivajući se na svoje nasljedno pravo na hrvatsku krunu. Nasuprot tomu hrvatski pravni povjesničari često ističu činjenicu da kralj Koloman nakon pobjede nad hrvatskim kraljem Petrom na Gvozdu 1097. godine Hrvatsku nije priključio Ugarskoj te da se nije odmah okrunio za hrvatskoga kralja, nego je na to čekao čak pet godina. Mislimo da je do krunidbe u Biogradu na Moru došlo tek 1102. zbog toga što su borbe za prijestolje vođene od Zvonimirove smrti doista iscrpile Hrvate, koji se nikako nisu uspjeli dogovoriti oko nasljednika krune. Ni jedan od međusobno suprotstavljenih župana i banova nije se osjećao dostatno jakim preuzeti vlast, pa je moguće da im se tada Koloman činio najprihvatljivijim izborom, tim prije što je njegovim ustoličenjem u Hrvatskoj konačno zavladao mir. S druge je pak strane Koloman bio snažan vladar koji je mogao jamčiti nepovredivost hrvatskih granica i obraniti zemlju od vanjskih napada. Na temelju navedenoga razumljivo je da je Koloman imao potporu hrvatskih velikodostojanstvenika jer bez nje ne bi mogao dugotrajno sačuvati vlast u Hrvatskoj. Ugarski se kralj nije htio oslanjati na vojnu silu, nego je krunidbenom zavjernicom Hrvatima obećao poštovati njihove povlastice i državnost Hrvatskog Kraljevstva. Njegova krunidba, dakle, nije bila samo svečana proklamacija pobjede i širenja vlasti do Jadranskog mora upućena susjedima i Álmosu, nego je on uz to preuzeo sva prava i obveze koje su proizlazile iz naslova hrvatskoga kralja.

²⁷ Heka, L., *Hrvatsko-ugarska nagodba u zrcalu tiska*, Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci, sv. 28, br. 2, 2007., str. 936.

za erdeljskog vojvodu Ivana Zapolju (Szapolyai János). Hrvatsko plemstvo pri izboru kralja najviše se vodilo praktičnim razlozima. Očekivalo je, naime, da će Ferdinand Habsburgovac (sukladno danom obećanju) braniti Hrvatsku, koja se nalazila izvrgnuta pogibelji od Turaka.²⁸ Najveći dio ugarskoga plemstva se, pak, kao i ono u Slavoniji priklonio Zapolji, a samo je manji dio mađarskih velikaša na saboru u Požunu izabrao Ferdinanda za ugarskog kralja. Hrvatski redovi iznijeli su u povelji izdanoj nakon izbora Ferdinanda I. svoje nepobitno pravo na to deklarirajući da Hrvati nisu vojno poraženi i porobljeni, nego su se svojom voljom pridružili ugarskoj kruni svetoga Stjepana, a “sada” (1527. godine) Habsburgovcima.²⁹ Većina mađarskih pravnih povjesničara ne osporava ovu odluku Hrvatskog sabora, ali ne priznaje tzv. Hrvatsku pragmatičku sankciju, naime, pravo Hrvata da neovisno od Ugarske izaberu sebi kralja.

3.3. Hrvatska pragmatička sankcija

Zak. čl. 1547:5 nasljedno pravo na ugarsko(-hrvatsko) prijestolje priznato je Habsburškoj dinastiji, dok je zak. čl. 1688:2 propisao nasljedni red Habsburgovaca po načelu primogeniture, i to izričito u muškoj grani.³⁰ Kako je Karlo III. bio bez muškoga potomka, to su si Mađari prisvajali pravo na izbor kralja, no ne priznajući ga Hrvatima. Međutim, upravo se to dogodilo tzv. Hrvatskom pragmatičkom sankcijom od 11. ožujka 1712. godine usvojenom kao saborski zaključak broj VII. Naime, zagrebački biskup Emerik Eszterhazy (Imre Esterházy) u skladu sa svojim ovlastima (hrvatskoga bana u slučaju odsutnosti zamjenjivao je zagrebački biskup kao *locumtenens*) u odsutnosti bana Ivana Palffyja (János Pálffy) sazvao je redove na zasjedanje u svoju biskupsku

²⁸ Cijeli tekst povelje na latinskom izvorniku prenosi Palugyay, I., *A kapcsolt részek (Slavonia-Croatia) történelmi- s jogviszonyai Magyarországhoz*, Pozsony, 1863., str. 81 – 86.

²⁹ *Noverit maiestas vestra, quod inveniri non potest ut nullus dominus potentia mediante Croaciam occupasset, nisi post discessum nostri quondam ultimi regis Zwonymer dicti felicitis recordationis, libero arbitrio se coadiunximus circa sacram coronam regni Hungariae et post hoc, nunc erga maiestatem vestram.* (Deér, J., *A magyar-horvát államközösség kezdetei*, Budapest, 1931., str. 33; usp. Šišić, F., *Pregled povijesti hrvatskoga naroda*, Zagreb, 1975., str. 287 – 288. Originalni dokument nalazi se u Državnom arhivu u Beču, a sadržaj prenosi Šišić, F., *Hrvatski saborski spisi*, sv. I, Zagreb, 1912., str. 99).

³⁰ Na prijedlog Gornjeg doma (Doma velikaša) spomenuti je zakonski članak 7. studenoga 1687. usvojio i Donji dom (Zastupnički dom) Ugarskoga sabora, a car i kralj sankcionirao ga je 25. siječnja 1688. kao zak. čl. 1688:2. Vidi *Corpus Juris Hungarici: Magyar törvénytar, 1657-1740. évi törvénycikkek* (Corpus Iuris Hungarici, Zakonski članci 1657. – 1740.), I. *Lipót 1687. évi decretuma* (Dekret Leopolda I. iz 1687. godine), Budapest, 1900., str. 335, 337.

palaču. Na spomenutoj sjednici predložio je usvajanje zaključka po kojemu Hrvatska priznaje za svojega kralja i onu žensku lozu Habsburgovaca koja će vladati nasljednim zemljama austrijskim, dakle koja će osim Austrije vladati i Štajerskom, Koruškom i Kranjskom, a stolovat će u Austriji. Biskupov su prijedlog 11. ožujka usvojili predstavnici redova i staleža. Hrvatski je sabor donošenje saborskoga zaključka (članak 7.) u kraljevskoj adresi od 15. ožujka 1712. obrazložio sljedećim riječima: “Kod primanja naše koristi ne će nas zastrašiti, što smo dio Ugarske. Mi smo doduše, kako zakoni kažu, zemlje pridružene Ugarskoj, ali joj nijesmo podanici. Nekada imadosmo svoje domaće, a ne ugarske kraljeve. Nije nas Ugrima podvrgla nijedna sila, nijedno ropstvo, već se sami po sebi od svoje volje pokorismo ne kraljevstvu, nego kralju njihovu. Njihova kralja također priznajemo, dok bude gospodar Austrije, a ako se zgodi, da to ne može da bude, ne ćemo slušati zamamljivi glas slobodna izbora, niti ponuku, kao da smo dužni nerazrješivo slijediti Ugarsku. Slobodni smo, a ne robovi.”³¹ Mađarska pravna povijest drži da je Pragmatička sankcija postala zakon i u Hrvatskoj tek onda kada ju je 1723. usvojio Ugarski sabor i sankcionirao kralj, pa stoga pod Pragmatičkom sankcijom uvijek misli isključivo na zak. čl. 1723:1 i 2. U vezi s navedenim saborskim zaključkom mađarska pravna znanost napominje kako on uopće nije sankcioniran, pa je stoga pravno nevažeći. Unatoč tomu, jamačno je zaključak Hrvatskog sabora izvršio velik utjecaj na prihvaćanje ženske loze Habsburgovaca u cijeloj monarhiji. O tome zorno svjedoče i uzvici negodovanja kojima su Mađari na Požunskome saboru dočekali predstavnike Hrvatske, a osobito biskupa Esterházyja.³² Saborski zaključak 7:1712 može se protumačiti kao otpor hrvatskih redova i staleža pokušajima ugarskoga plemstva da ograniči hrvatska municipalna prava te da nametne svoju prevlast unutar zajedničkoga kraljevstva, ali je vjerojatno i da su se njime najviši zemaljski dužnosnici te redovi i staleži htjeli omiljeti vladaru.

3.4. Pitanje službenoga jezika

Želja mađarskih staleža i redova da uvedu mađarski jezik kao službeni u biti je inicirala javnopravni prijedpor. Više je razloga koji su doveli do podno-

³¹ Izvornik te adrese nalazi se u Bečkom državnom arhivu. Citirani tekst dokumenta priopćuje Kukuljević, I., *Jura regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, sv. II, Zagreb, 1861., str. 105 – 107.

³² Pecze, F., *A horvát alkotmány és a jus publicum croatico-hungaricum utóélete*, Magyarország és Európa, br. 1, 1994., str. 48.; usp. Deák, F., *Adalék a magyar közjoghoz*, Pest, 1865., str. 81 – 85 (reprint).

šenja toga prijedloga na državnome saboru 1790. godine, a ponajprije strah od panslavizma i želja za nacionalnim ujedinjenjem. Na razvoj nacionalne ideje, a osobito na očuvanje i unapređenje mađarskoga jezika velik je utjecaj izvršio njemački filozof i evangelički teolog Johann Gottfried Herder (1744. – 1803.), koji je u svojem povijesno-filozofskom uratku pod naslovom *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit* (1784. – 1791.) predvidio mogućnost nestanka mađarskoga jezika tvrdeći: “Mađari sada pomiješani sa Slavenima, Nijemcima, Rumunjima i drugim narodima čine manjinu stanovništva države, a za nekoliko stoljeća možda će jedva tko čak i njihov jezik govoriti.”³³ Premda se sveudilj isticala uloga jezika kao čimbenika u stvaranju nacionalne svijesti i razvitku književnosti, ipak se pokazalo da je riječ o čisto političkom, dapače javnopravnom pitanju. Mađari su se i sami podijelili oko toga te su dvoru bliski krugovi bili protivnici uvođenja mađarskoga jezika, postajući time žestoka oporba nacionalno svjesnim krugovima u zemlji.³⁴ Stoga su oni branili hrvatsko stajalište da jedno kraljevstvo ne može nametati svoje zakone drugome kraljevstvu. Pitanje jezika bilo je hrvatsko municipalno pravo, pa Mađari nisu mogli nametnuti svoj jezik ni kao uredovni ni kao službeni na zajedničkom saboru. Ovo pitanje bilo je neizostavno na svakom saboru kao *conditio sine qua non* mađarskoga nacionalnoga identiteta i razvitka.

3.5. Prava protestanata

Puno prijepora između Hrvata i Mađara izazivao je zak. čl. 1715:125, koji je ostavio na snazi zak. čl. 1687:23, prema kojemu protestanti i dalje nisu mogli ostvariti pravo građanstva u Hrvatskoj.³⁵ Dakle, nisu mogli obnašati javne funkcije, nisu mogli imati posjede u Hrvatskoj, niti se u njoj stalno nastaniti. U komentaru zakona Lőrincz Tóth zabilježio je: “...hrvatski redovi opetovano su požurivali obnovu Zakonskoga članka 1687:XXV., koji je zabranjivao protestantima da kod njih steknu posjede, a što je njima bila mrlja koja onečišćuje njihov ustav. Toj je njihovoj želji udovoljeno.”³⁶

³³ Herder, J. G., *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit*, Wiesbaden, 1791., str. 429; Herder, J. G., *Eszmék az emberiség történetének filozófiájáról és más írások*, Budapest, 1978., str. 13 – 14.

³⁴ Vrlo opsežnu arhivsku građu o ozakonjivanju mađarskoga jezika (170 tematskih cjelina), uključujući i tajne isprave i izvješća, daje akademik Szekfű, Gy., *Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez 1790-1848.*, Budapest, 1926., str. 211 – 624.

³⁵ *Op. cit.* u bilj. 30, str. 351.; usp. zak. čl. 1715:30, 1723:36, 1741:46, 1790:25 (§14).

³⁶ *Op. cit.* u bilj. 30, str. 384.

U razdoblju do 1848. ovo pitanje povremeno se obnavljalo na zajedničkom saboru, posebno iz redova nuncija s područja s većinskim protestantskim pučanstvom u istočnoj Ugarskoj, dok su pak mađarski poklisari iz većinski katolicima nastanjene zapadne Ugarske, a osobito katoličko svećenstvo, pokazivali veće razumijevanje prema Hrvatima u vezi s očuvanjem ovoga municipalnoga prava.

3.6. Slavonija

U mađarskoj historiografiji u spisima i poveljama do polovice 19. stoljeća područje između Drave i Save nazivano je *Szlavónia*, *Szlavónország*, odnosno *Tótország*. Ovaj zadnji naziv potječe od većinskog naroda u Slavoniji, naime od Slavena (Slavonaca), koji narod su Mađari u srednjem vijeku nazvali Tótima. Naziv *Tótország* izvorno se odnosio na srednjovjekovnu Slavoniju, a nalazimo ga i u mađarskom prijevodu naziva “kralj Slavonije” koji je u svoj naslov ugradio Vladislav II., a na mađarskome glasi *Tótország királya*. Mađari ističu kako je područje između Drave i Save već za vladanja Ladislava Svetog došlo pod utjecaj ugarskog pravnog sustava, pa je kralj tu ustrojio županije prema ugarskom modelu, ustrojio je zagrebačku biskupiju te ju je podvrgnuo jurisdikciji kaločkoga nadbiskupa. Rodovsku povezanost unutar županija, doduše, nije dokinuo, ali je umjesto župana (*zsupán*) na čelo ovih županija kralj imenovao “išpana” (*ispán*). Stoga autori udžbenika iz mađarske pravne povijesti pišu kako je “Slavonija bila relativno samostalna, ali je u ustavnopravnom pogledu bila istovjetna s Ugarskom, što se posebice ogleda u institutu hercega (*ifjabb királyság, ducatus*), koji je sastavni element mađarske tradicije nasljeđivanja prijestolja”.³⁷ Od Bele III. ugarski kraljevi redovito su svojim sinovima povjerovali vladanje u pojedinim zemljama kraljevstva, pa su tako oni u svojstvu *dux*a vladali u Hrvatskoj i Dalmaciji, Slavoniji ili Bosni. Ovaj se institut posebno udomaćio na području između Drave i Save (srednjovjekovne Slavonije).³⁸ Za razliku od nje Hrvatska i Dalmacija su tek u 14. stoljeću čvrsto inkorporirane u

³⁷ Mezey *et al.*, *op. cit.* u bilj. 17, str. 66.

³⁸ U Slavoniji su kao “mlađi kraljevi” vladali kasniji ugarsko-hrvatski kralj Bela IV. (1220. – 1226.), herceg Koloman, mlađi brat Bele IV. (1226. – 1241.), herceg Stjepan, kasniji kralj Stjepan V. (1246.) i herceg Bela, mlađi sin Bele IV. (1261. – 1269.). Naslov hercega (*vicarius regis* ili *dux totius Sclavoniae, Croatiae et Dalamntiae*) nosili su i Albertino Morosini, ujak kralja Andrije III. (1297. – 1300.), Stjepan (mlađi brat Ludovika I., 1350. – 1354.), Karlo II. Drački (1369. – 1376.) i Ivaniš Korvin (1490. – 1497.).

ugarski pravni sustav. "Državni i pravni sustav tih područja ostao je nedirnut, njih je s našom domovinom povezivala osoba zajedničkoga kralja, pa je njihov odnos prema ugarskoj svetoj kruni isprva sličio personalnoj uniji." – napominju autori udžbenika iz mađarske pravne povijesti.³⁹

Zbog turskih i mletačkih osvajanja hrvatska država teritorijalno je znatno smanjena, pa se sukladno novome stanju za nju udomaćio naziv Kraljevina Dalmacija, Hrvatska i Slavonija (*regnum Dalmatiae, Croatiae et Sclavoniae*) ili Trojedna Kraljevina. Teritorijalne promjene i povlačenje hrvatskoga pučanstva prema sjeveru dovele su do promjena u nazivlju hrvatskih zemalja. Tako se naziv Kraljevina Hrvatska proširio na srednjovjekovnu Slavoniju, dakle županije Zagrebačku, Varaždinsku i Križevačku, dok se naziv Kraljevina Slavonija počeo rabiti za županije Virovitičku, Požešku, Vukovarsku i Srijemsku, koje je obnovio kralj Leopold nakon protjerivanja Turaka 1688. godine. Budući da su u Vojnoj krajini službovali većinom strani, njemački časnici, koji nisu poznavali lokalne prilike, niti pak povijest hrvatsko-ugarske državne zajednice, ubrzo su preuzeli nazivlje kojim su se Hrvati koristili, dok su Mađari i dalje ostali kod staroga nazivlja. U Beču su se redovito koristili pojmovima koje su im dostavljale vlasti iz Vojne krajine, pa je nastala prava zbrka oko točnoga lociranja Hrvatske odnosno Slavonije. Mađari su doduše priznali da su "četiri istočne ugarske županije" (Virovitička, Požeška, Vukovarska i Srijemska) prije često stajale pod banskom upravom, ali nisu dvojili u njihovu pripadnost Ugarskoj. Carica i kraljica Marija Terezija, uz spajanje Vukovarske županije sa Srijemskom, ustrojila je 1745. tri slavonske županije: Virovitičku, Požešku i Srijemsku. Naredila je i da se provede sjedinjenje Slavonije s Bansom Hrvatskom, pa je navedene tri županije podvrgnula pod bansku upravu, što je izazvalo nezadovoljstvo ugarskih redova i staleža, koji su tvrdili da je Slavonija još od Arpadovića dio Ugarske, a ne Hrvatske. Zak. čl. 23. iz 1751. godine propisano je da navedene tri županije i dalje ostaju pod upravom bana, ali su slale svoje zastupnike i na Ugarski i na Hrvatski sabor.⁴⁰ Od 1790. Ugarski sabor više nije

³⁹ Mezey *et al.*, *op. cit.* u bilj. 17, str. 67.

⁴⁰ Mađarski naslov zakonskog članka jest Az 1751:XXIII. t.c. "Hogy Szerém, Verőce és Pozsega vármegyék ezentúl az országggyűlésekre meghivassanak" ili u prijevodu "Da se od sada Srijemska, Virovitička i Požeška županija imaju pozivati na Sabor." U njemu se kaže da će tri županije ubuduće biti pozivane na državni sabor te će imati mjesto pored drugih ugarskih županija, kao i pravo glasa po uzoru na mađarske županije. Uz to se treba trsititi da u svemu ostane očuvana cjelovitost Ugarske države i banske vlasti.; usp. zak. čl. 1848:5, str. 5, zabilješke 73. – 75.; *Corpus Juris Hungarici: Magyar Törvénytár, 1740-1835. évi törvénycikkek* (Corpus Iuris Hungarici,

razdvajao Slavoniju od Hrvatske, nego ju je uvijek spominjao uz Hrvatsku, često i kao *Horvát-Szlavonország*, dakle jedno tijelo s dvama imenima. Pitanje pripadnosti Donje Slavonije ("*Alsó-Szlavónia*") ostalo je, međutim, prijeporno sve do usvajanja Hrvatsko-ugarske nagodbe. Tada su se Mađari "odrekli" tih triju županija, što su smatrali velikim ustupkom te su se gdjekad žalili kako Hrvati to ne vrednuju dostatno.⁴¹

3.7. Rijeka

Jedino pitanje oko kojega se Hrvati i Mađari nikako nisu mogli suglasiti, čak ni u Hrvatsko-ugarskoj nagodbi, bilo je pitanje statusa Rijeke.⁴² Oba su naroda *usque ad finem* tvrdila da Rijeka pripada isključivo njima, pa su se oko statusa grada uvijek vodile žestoke rasprave u kojima su predstavnici Rijeke uvijek hrabрили Mađare na beskompromisnu borbu s Hrvatima zbog očuvanja autonomije. Tako je grad 1868. uputio prosvjed ugarskoj vladi zato što Ugarski kraljevinski odbor raspravlja s Hrvatskom regnikolarnom deputacijom o statusu Rijeke, premda su "o sudbini i javnopravnome statusu grada vlasni odlučivati samo kralj, Ugarski sabor i sam grad".⁴³ Središnja točka prijepora oko Rijeke vezana je uz odluku kraljice Marije Terezije od 7. srpnja 1767. kojom je ustrojila Kraljevsko vijeće (*consilium regium*) za Hrvatsku, Slavoniju i Dalmaciju, sa sjedištem u Varaždinu i pod banskim predsjedanjem. Navedeno je vijeće kraljica i carica ukinula 30. srpnja 1779. te je predmete iz njegova djelokruga povjerila Ugarskom kraljevskom namjesništvu. Marija Terezija je 14. veljače 1776. grad Rijeku "utjelovila neposredno Kraljevini Hrvatskoj" (*immediate regno Croatiae reincorporentur*), ali je u povelji od 23. travnja 1779. izrečeno da je Rijeka "posebno tijelo svete krune ugarske" (*separatum sacrae regni Hungariae coronae adnexum corpus*). To je Mađarima bio argument da je Rijeka samo njihova. Uz to spomenimo i da je kralj Josip 1786. ukinuo Severinsku županiju te je

Zakonski članci 1740. – 1835.), *Mária Terézia 1751. évi decretuma* (Dekret Marije Terezije iz 1751. godine), Budapest, 1901., str. 85.

⁴¹ Prema službenim popisima pučanstva 1881. godine Mađara je bilo u Virovitičkoj županiji 44.002 (12,8 %), u Srijemskoj 35.218 (6,05 %), a u Požeškoj županiji 14.331 (4,6 %). Mađarski jezik kao nematerinski govorilo je 34.215 stanovnika (1,6 %) tih županija. Na području Slavonije čitati i pisati znalo je 36,2 % Mađara (nastava na mađarskom jeziku odvijala se u 18 pučkih škola) te 23,9 % Hrvata i Srba.

⁴² Vidi opširnije u: Szalay, L., *Fiume a magyar országyűlésen*, 2. kiadás, Budapest, 1866.

⁴³ Magyar Országos Levéltár (Mađarski državni arhiv; dalje: MOL), Miniszterelnökség (Predsjedništvo vlade), K. 26. – 1868. év. 1029. *Fiume. Óvás a magyar kormányal szemben* (Rijeka. Prosvjed ugarskoj vladi).

ustrojio tzv. Ugarsko primorje (*Magyar Tengermellék*), pa je Rijekom od 1776. upravljao gubernator Ugarskoga primorja, pod koje su pripadali i grad Bakar s kotarima: riječkim, hreljinskim i vinodolskim.

Pitanje statusa i pripadnosti Rijeke pokrenuli su hrvatski nunciji na saboru u Požunu 1790. godine prenoseći želju Hrvatskog sabora neka se posebnim člancima uzakoni da se Primorje i Rijeka utjelovljuju Kraljevini Hrvatskoj. Ugarski su se staleži tome usprotivili, pa je kralj potvrdio zak. čl. 1790:59, kojim se Trojednici "utjelovljuju primorske strane" (ali joj ipak nisu pripojene), no bez Rijeke. Hrvatski je sabor naime zatražio neka se "grad i luka riječka utjelove neposredno Hrvatskoj, a po ovoj posredno Svetoj kruni kraljevstva ugarskoga", što su Mađari odlučno odbacili tvrdeći kako je Rijeka nedvojbeno mađarski grad. Hrvati su svoje mišljenje u vezi s tim javnopravnim pitanjem temeljili na kraljičinoj odluci iz 1776. godine, a Mađari pak na povelji iz 1779., upućujući ujedno i na "činjenicu" da se Hrvatska nalazi u sastavu Ugarskoga Kraljevstva. Hrvatski je sabor pripadnost Rijeke Hrvatskom Kraljevstvu objašnjavao time da poveljom iz 1779. Marija Terezija nije kanila "poreći svoju rješidbu" iz 1776. godine, jer je Rijeka i dalje pripadala Hrvatskoj, sve dok 1786. godine kralj Josip II. nije samovoljno ukinuo Severinsku županiju.⁴⁴ Kako je 1848. Rijeka ušla u sastav Trojednice, to je ovo pitanje ostalo točkom prijepora i tijekom donošenja Hrvatsko-ugarske nagodbe, ali ni nagodba nije riješila pitanje statusa Rijeke, nego je kralju povjereno donošenje konačne odluke oko statusa grada i luke. Franjo Josip I. sankcionirao je 12. studenoga 1868. godine hrvatsku verziju nagodbe, dok je Ugarski sabor tek dva dana poslije poslao u Beč svoj prijedlog spornoga §66. Tu je verziju zatim prihvatio kralj (dakle potvrdio je ugarsko stajalište) pa je Rijeku proglasio za "zasebno tijelo priključeno ugarskoj kruni" (*separatum sacrae regni coronae adnexum corpus*), koje će "privremeno" imati posebnu autonomiju, dotle dok se Ugarska, Hrvatska i grad Rijeka ne sporazumiju o konačnome statusu.⁴⁵ Kako je barun Rauch za 16.

⁴⁴ Kukuljević, *op. cit.* u bilj. 31, str. 272 – 273; Šulek, B., *Naše pravice. Izbor zakonah, poveljah i spisah znamenitih za državno pravo kraljevine dalmatinsko-hrvatsko-slavonske od god. 1202-1868*, Zagreb, 1868., str. 232 – 235.

⁴⁵ U §66. ističe se kako je iz opsega zemljišnog teritorija Hrvatske izuzeto "sve ono zemljište, koje sada skupa s gradom i kotarom bakarskim pada županiji riečkoj, s izuzećem grada i kotara riečkoga, koji grad, luka i kotar sačinjavaju posebno s ugarskom krunom spojeno tielo (*separatum sacrae regni coronae adnexum corpus*) i glede kojega kao takova, posebne autonomije i na nju protežućih se zakonodavnih i upravnih odnošaja uređenja, imat će se putem odborskih razprava između sabora kraljevine Ugarske i sabora kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije i grada Rieke obće sporazumljenje postići".

studenoga sazvaio sjednicu Hrvatskoga sabora radi proglašavanja nagodbe, to je Hrvatska dvorska kancelarija u Zagreb poslala sankcionirani hrvatski tekst prije nego što se sastao Ugarski sabor radi definiranja §66.⁴⁶ Ministar - predsjednik ugarske vlade grof Gyula Andrássy 15. studenoga 1868. brzojavom je obavijestio baruna Raucha da u pogledu §66. treba u obzir uzeti mađarski tekst nagodbe.⁴⁷ Budući da više nije bilo vremena za usuglašavanja hrvatske i mađarske verzije zakonskoga članka, promijenjeni su tekst §66. napisali na jednu ceduljicu i nalijepili je na originalni tekst nagodbe (odatle potječe naziv "Riječka krpica").⁴⁸ Hrvatski sabor o toj promjeni nije ni raspravljao, pa je 18. studenoga stupio na snagu zak. čl. 1:1868 (u Ugarskoj je to zak. čl. 1868:30). Nagodba je u Zastupničkom domu Ugarskoga sabora proglašena 19. studenoga, a u Domu velikaša 23. studenoga i ostala je na snazi do 1918. godine.⁴⁹

4. HRVATSKO-UGARSKI JAVNOPRAVNI PRIJEPORI NA DRŽAVNOM SABORU

4.1. O zastupanju Hrvatske na Zajedničkom saboru

Slavonski sabor slao je od 1442. svoje predstavnike (*oratores, electi nuncii regni Slavoniae*) na Ugarski sabor. Nakon Mohačke bitke 1526. ujedinili su se Hrvatsko-dalmatinski i Slavonski sabor u jedinstveni Sabor Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, koji je birao dva nuncija (*oratores, nuncii regni*) u

⁴⁶ Az 1868. évi országgyűlés nyomtatványai. Képviselőházi irományok VI. könyv, 364. CCC-XII. ülés. 1868. nov. 13. Törvényjavaslat a Magyarországgal s Horvát-, Szlavon és Dalmátországok közt fennforgott közjogi kérdések kiegyenlítése iránt létrejött egyezmény becikkelyezéséről. (Saborski spisi 1868. godine. Dnevnik Zastupničkog doma. VI. sv., str. 364, 312. sjednica, 13. studenog 1868., Prijedlog Zakonskog članka o nagodbi glede javnopravnih pitanja između Ugarske i Hrvatske, Slavonije i Dalmacije).

⁴⁷ MOL. Miniszterelnökség. K 26 - 1868. év. 1354. Közjogi kérdésekre nézve létrejött egyezmény becikkelyezéséről (Prijedlog zakona o sankcioniranju nagodbe o javnopravnim pitanjima sklopljene između Ugarske i Hrvatske).

⁴⁸ Riječko pitanje često se pojavljivalo na Hrvatskom saboru te se ponavljalo da je ona prijevarom prodana Mađarima nakon što su oni stavili riječku zakrpu na nagodbeni zakon. U tom kontekstu vrijedi spomenuti govor Franje Pilepića na LXXXIX. saborskoj sjednici u prosincu 1883. Vidi *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije 1881-1884.*, sv. 2, LXXXIX. sjednica. Navodi Soksevits, D., *Horvátország a 7. századtól napjainkig*, Budapest, 2011., str. 401, bilj. 683.

⁴⁹ MOL. Miniszterelnökség. K 26 - 1868. év. 1364. Magyarország és Horvátország közti közjogi kérdésekre nézve létrejött egyezményről szóló törvénycikk szentesítéséről (O sankcioniranju zakonskoga članka o nagodbi između Ugarske i Hrvatske sklopljenoj u vezi s javnopravnim pitanjima).

Donji (Zastupnički) dom državnoga sabora (njih je u Požun pratio i protonotar kao izvjestitelj) te jednoga poklisara u Dom velikaša.⁵⁰ Ova četiri nuncija činila su hrvatsko izaslanstvo te su zajednički prihvaćali ili odbijali kraljeve prijedloge. U njihovo je ime prabilježnik (protonotar) iznosio inicijative i želje Hrvatske. Za razliku od njih svi ostali članovi državnoga sabora pristigli iz Hrvatske govorili su i glasovali isključivo u svoje ime. Među njima su bili ban, zagrebački biskup, prepošt zagrebačkoga kaptola, magnati, veliki župani, podžupani, odnosno nakon 1751. i nunciji Požeške, Virovitičke i Srijemske županije, slobodnih kraljevskih gradova i povlaštenih područja (slobodna općina Turopolje) odnosno gubernator Rijeke. Od 1791. hrvatski su poklisari i u zajedničkim poslovima imali samo osobno pravo glasa, pa bi ih mađarska većina u državnom saboru redovito nadglasala.

Zajednički sabor sastajao se svake tri godine, ali se u 17. stoljeću udomaćilo pravilo da se sabor saziva svakih šest godina (prosječno), dok je u 18. stoljeću sabor sazivan prosječno svakih 14 godina.⁵¹ Hrvatski sabor zasjedao je uoči sjednica Ugarskoga (državnoga) sabora, a za to vrijeme, odnosno do povratka ablegata nije mogao sudovati.⁵² Sabor je birao nuncije za državni sabor, izradio je naputak poklisarima te im je dao vjerodajnice (*litterae credentiales*). Katkad je pitanja vezana uz naputak nuncijima raspravljala konferencija čiji su članovi bili ban, odnosno magnati i prelati.

Nunciji su prilikom dolaska na sjednicu državnoga sabora trebali predati vjerodajnice predsjedniku doma, a nakon toga su s ostalim sabornicima pribivali svetoj misi. Zatim su posjetili kraljevsku palaču, gdje su se upoznali s vladarovim željama. Poslije toga Sabor je započeo s radom. U Gornjem domu (Domu velikaša) i u Donjem domu prelati i magnati, odnosno nunciji iz Hrvatske imali su istaknuto mjesto sjedenja, a osigurano im je i posebno pravo da u raspravama prvi govore te da sami odlučuju o pritužbama i zamolbama (*gravamina et postulata*) Hrvatskoga Kraljevstva, koje je prabilježnik pročitao, a zatim ih je kralj prihvatio ili odbio.⁵³ Ugarski redovi nisu mogli nametati

⁵⁰ Zak. čl. 1625:59.

⁵¹ Zak. čl. 1498:1, 1655:49 i 1715:14.

⁵² Zak. čl. 1507:12, 1655:49 i 1723:29. U Hrvatskoj i Slavoniji izuzetno su mogli suditi podžupani i plemići do 15 dana uoči početka saborskog zasjedanja. Vidi Zaključak Hrvatskog sabora broj 11. iz 1635. (Zapisnik Hrvatskog sabora, sv. I, str. 58).

⁵³ Nakon saborskih izbora pojedini izborni okruzi, kraljevinske županije, prečasni kaptoli i slobodni kraljevski gradovi posredstvom svojih izabranih poklisara podnosili su Saboru pritužbe koje su se do 1848. nazivale *gravamina* pošto je službeni jezik

rješenja Hrvatima mimo njihove volje, čak ni u slučaju da je za zakon glasovao hrvatski ban.⁵⁴

Hrvatski sabor za vrijeme trajanja ugarsko-hrvatske državne zajednice zasjedao je odvojeno od Ugarskoga te je donosio zaključke i članke koje je prosljeđivao kralju na sankciju. No početkom 17. stoljeća u Ugarskoj se pojavila tendencija osporavanja zakonske snage odluka Hrvatskoga sabora, kao i želja da se kralju na potvrđivanje podnesu samo oni hrvatski zaključci, statuti i povlastice koji nisu u suprotnosti s važećim zakonima Ugarskoga Kraljevstva (*in quantum positivis regni Hungariae legibus non sunt contraria*).⁵⁵ Ovaj mađarski pokušaj doveo je do prijepora koji je okončan prihvaćanjem i sankcioniranjem zak. čl. 1715:70. Njime su priznati svi stariji hrvatski zakoni do 1631. koji su potvrđeni *generice*, bez obzira na to jesu li u skladu s ugarskim zakonima ili nisu, uz uvjet da ih je kralj sankcionirao.⁵⁶ Nakon toga su protonotari Hrvatskoga Kraljevstva prikupljali saborske *articule* i *acte* te su ih povremeno podnosili kralju na sankciju.⁵⁷

4.2. Ugarski sabor 1790. godine

Uoči zasjedanja Ugarskoga sabora u Zagrebu je 12. svibnja 1790. održana "sjeditba" Hrvatskog sabora na kojoj je usvojen naputak nuncijima od kojih se od njih tražilo neka na državnom saboru uznastoje na tomu da Hrvatska i Ugarska ustroje zajedničku vladu, koja se ima starati da zajednički ustav i zakonodavstvo dviju država ostanu nedirnuti. Ovakvo stanje trebalo je ostati do onoga trenutka dok se matičnoj zemlji ne vrate područja zaposjednuta od strane Turske (Turska Hrvatska) i Mletačke Republike (Dalmacija). Do tada šest županija Banske Hrvatske (Zagrebačka, Varaždinska, Križevačka, Virovitička,

bio latinski. Sabor je raspravljao o podnesenim mu gravaminama, a ako bi koju prihvatio kao svoju, onda ju je podnosio zajedničkome Ugarsko-hrvatskom saboru ili izravno kralju. Nakon ukidanja staleških sabora pritužbe više nisu podnosili samo staleži i redovi nego i građani, odnosno pučanstvo Vojne krajine.

⁵⁴ Beuc, I., *Državna zajednica Hrvatsko-slavonskog kraljevstva i Mađarskog kraljevstva (1527. – 1848.)*, Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, vol. 20, br. 3-4, 1970., str. 281.

⁵⁵ Vidi Zsilinszky, M., *Az 1708-iki pozsonyi országgyűlés történetéhez*, Budapest, 1888.

⁵⁶ Usp. zak. čl. 1715:70 s §2. Tripartituma, III. dio (i zabilješka), i zak. čl. 1464:13, 1492:1, 1548:29, 1600:27, 1625:59, 1635:43, 1649:33, 1687:22, 1723:7, 1741:46 i 48, 1790:26, §14. zak. čl. 1848:5., 1868:30. Vidi *op. cit.* u bilj. 30, str. 531 – 533.

⁵⁷ *Prothocolla regni congregationum*, III., str. 357 – 366.; u tiskanom izdanju vidi Kukuljević, *op. cit.* u bilj. 44, str. 84 – 90. Vidi još i Szegedy, J. B., *Tripartitum iuris Hungarici Tyrocinium*, Zagreb, 1762., str. 317.

Požeška i Srijemska) prihvaća vrhovništvo ugarske vlade te se u zajedničkim stvarima podvrgavaju glasovima većine, ali tako da se time ne prekrše posebni interesi Hrvatskog Kraljevstva. Naputci dati poklisarima na Ugarskom saboru odnosili su se i na odricanje Hrvatske od financijske samostalnosti, na pitanje jezika (u sudstvu, upravi i drugdje treba se uredovati na latinskom jeziku, dok se njemački jezik ukida i u vojnim poslovima, gdje ga ima zamijeniti hrvatski jezik) te na protestantsko pitanje, u vezi s kojim je trebalo braniti ranija stajališta sukladna hrvatskim zakonima po kojima protestanti nisu mogli steći pravo građanstva u Hrvatskoj.

Hrvatsko je izaslanstvo uz gore navedene naputke otputovalo na sabor u Budim. Na tome povijesnom zasjedanju Ugarskoga sabora Hrvatsku su zastupali Nikola Škrlec, veliki župan zagrebačke županije, u Domu velikaša (Főrendek Háza), te Franjo Bedeković i Adam Škrlec u Donjem domu (Alsótábla). Mađari su hrvatske nuncije primili kao “bratski narod” (“testvérnemzet”) i ništa nije dalo naslutiti kako će uskoro započeti javnopravni spor koji je trajao idućih 58 godina. Naime, Sabor je počeo s radom 10. lipnja, a već je idućega dana Donji dom donio odluku da se rasprava nastavi na mađarskom jeziku, kao i da se na mađarskom jeziku ima voditi saborski dnevnik te da se na istom jeziku prosljeđuju poruke Domu velikaša. Usto je predložen i zakon da se u javnim poslovima, osim latinskoga, može koristiti i mađarski jezik. Protiv ovih odluka prosvjedovala su oba hrvatska nuncija u Zastupničkom domu ističući kako je Hrvatska ravnopravna Ugarskoj, pa im ona ne može nametati zakone koji su protivni hrvatskim interesima. Franjo Bedeković predložio je da se *diarium* izdaje na mađarskom i latinskom jeziku dok nunciji ne nauče mađarski jer “Hrvati kao saveznici i ‘posestrima kraljevina’ ne smiju izgubiti svoje pravo glasa”. Bedekoviću je za pravo dalo više zastupnika slovačke narodnosti iz Gornje Ugarske (današnje Slovačke), koji su isticali da će se uvođenjem mađarskoga jezika otežati uredovanje.⁵⁸ Uz njih su pristali još neki zastupnici dijeleći mišljenje da bi naglim uvođenjem mađarskoga iz javnoga života bili isključeni pojedini dijelovi zemlje u kojima živi nemađarsko pučanstvo koje ne vlada mađarskim jezikom. Osim toga, latinski su jezik držali zakonitim i ustavnim jezikom u Ugarskoj, ali i jezikom znanosti, zakonotvorstva i kulture. Međutim, mađarski redovi i staleži ipak su donijeli zaključak da se nastava mađarskoga jezika uvede u sve škole, s time da se onima koji ne znaju mađarski omogućiti i dalje korištenje latinskoga (“dijačkoga”) jezika.

⁵⁸ Marczali, H., *Az 1790/1-diki országyűlés*, I-II. kötet, sv. I, Budapest, 1907., str. 363.

Kralj Leopold II. sankcionirao je 12. ožujka 1791. cijeli niz zakona usvojenih na Ugarskom saboru 1790. godine, a oko čijih odredaba su se Hrvati i Mađari sporili u idućim desetljećima. Među njima izdvajamo zak. čl. X. "O neovisnosti Mađarske i pridruženih joj strana" (u kojemu se ističe da je Ugarska slobodna i neovisna država u kojoj se vlast ima obnašati u skladu sa zakonima Ugarskoga Kraljevstva), zak. čl. XV. "Da se javni poslovi ne obavljaju na stranome jeziku, te da se mađarski jezik očuva" (odredio je da se imaju osnovati katedre na mađarskom jeziku na fakultetima, u gimnazijama i na akademijama, s time da do daljnjega latinski ostane službeni jezik u upravnim tijelima) te zak. čl. XXVI. "O vjerskome pitanju". Ovaj zadnji zakon osigurao je u Ugarskoj protestantima slobodu javnog ispovijedanja vjere, Božju službu u crkvama te vjersko podučavanje u školama. Propisao je i da se prilikom imenovanja činovnika i službenika ne gleda na vjersku pripadnost kandidata, ali i da se svaki prelazak na protestantizam treba prijaviti kralju. No u točki 14. toga zak. članka kaže se da u "Dalmaciji, Hrvatskoj i Slavoniji i dalje ostaju na snazi njihovi zakoni, pa tako unutar granica tih zemalja evangelići nemaju pravo niti na posjedovanje kakvoga vlasništva, a niti pak na obnašanje javne ili privatne službe".⁵⁹ Ova odredba povećala je nezadovoljstvo mađarskih protestantskih krugova, koji su prosvjedovali već pri donošenju zak. čl. 125. iz 1715. (1715:CXXV. t.c.) kojim je potvrđen zak. čl. 23. iz 1687. (1687:XXIII. t.c.), po kojemu protestanti i dalje nisu mogli ostvariti pravo građanstva u Hrvatskoj.⁶⁰ Tako je u Hrvatskoj ostao na snazi zak. čl. 46. iz 1741., koji je stjecanje prava vlasništva osiguravao samo katolicima. No mađarski su redovi i staleži isticali da se narečeni zakonski članak ne odnosi na "pojedine dijelove Slavonije" (dakle Požešku, Virovitičku i Srijemsku županiju) tvrdeći da su ta područja "prije 1745. godine bile u sastavu Ugarske".⁶¹

⁵⁹ *Op. cit.* u bilj. 40, II. *Lipót 1790. évi decretuma* (Dekret Leopolda II. iz 1790. godine), str. 169 – 179.

⁶⁰ *Op. cit.* u bilj. 30, I. *Lipót 1687. évi decretuma* (Dekret Leopolda I. iz 1687. godine), str. 351; usp. zak. čl. 1715:30, 1723:36, 1741:46 i 1790:25 (§14.).

⁶¹ Zak. čl. 1741:46 pod nazivom "Da u Dalmaciji, Hrvatskoj i Slavoniji i dalje ostaje na snazi jedna i jedina prava rimokatolička vjeroispovijest" propisao je da sukladno zak. čl. 1723:86 jedina priznata vjeroispovijest ostaje rimokatolička, a da pripadnici drugih konfesija nemaju pravo građanstva u Hrvatskoj. (Az. 1741. évi XLVI. t.c. "Az egy és egyedül igaz római katolikus hitnek Dalmát-, Horvát- és Szlavonor-szágokban továbbra is föntartásáról"). *Op. cit.* u bilj. 40, *Mária Terézia 1741. évi decretuma* I./, str. 45 – 47; usp. zak. čl. 1687:33, 1715:30 i 75, 1790:26. Na temelju §48. zak. čl. 1868:30 (Hrvatsko-ugarska nagodba) pitanje vjeroispovijesti dio je unutarnjih poslova Trojedne Kraljevine.

Na Saboru iz 1790. na prijedlog hrvatskih nuncija usvojeni su zak. članci 58. i 59. koji su propisali da hrvatske županije i dalje primaju naredbe od Ugarskoga kraljevskoga namjesništva, kako je to 1779. odredila kraljica Marija Terezija, te da se o porezu u Hrvatskoj raspravlja na Ugarskom saboru, ali odvojeno od pitanja mađarskog poreza.⁶² Tim zakonima pravni položaj Hrvatske u odnosu na Ugarsku znatno je oslabljen. Bilo je pokušaja različitoga tumačenja ovih zakonskih članaka, pa je tako akademik Ferdo Čulinović primjerice tvrdio da je Hrvatski sabor samo “prenio ovlasti” na Ugarski sabor te on, dakle, nakon 1790. godine hrvatske poslove nije obavljao *jure proprio* nego *jure delegato*. Time je Čulinović nastojao dokazati da Hrvatska nije izgubila svoju državnost, tim prije što “nigdje nije navedeno da se Hrvatski sabor odriče prava da povuče ovu svoju odluku”.⁶³ No stvarnost je, dakako, bila drukčija. Mađari su Hrvatsku doživljavali kao autonomnu jedinicu u sastavu Ugarskoga kraljevstva. O tomu svjedoči i mađarski naslov zak. članka 58. koji glasi: “O proširivanju nadležnosti Ugarskoga kraljevskoga namjesništva (Magyar Királyi Helytartótanács) na područje Dalmacije, Hrvatske i Slavonije”.⁶⁴ Zbog toga su mađarski staleži smatrali da Ugarsko kraljevsko namjesništvo ima ovlasti primjenjivati ugarske zakone i na Hrvatsku i Slavoniju (Dalmacija nije bila pod njihovom jurisdikcijom) ako te zakone kralj potvrdi, dok su hrvatski redovi i staleži teorijom o “zajedničkoj vladi” (a ne o Ugarskom kraljevskom namjesništvu) držali kako dvije zemlje povezuje samo zajednička kruna svetoga Stjepana te da se Trojedna Kraljevina nalazi u personalnoj uniji s Ugarskom.

4.3. Borba za hrvatska municipalna prava na saborima od 1790. do 1848.

U prvoj polovici 19. stoljeća pitanje mađarskoga jezika bilo je redovito na dnevnom redu. Nakon zak. članka 1791:16 o uredovanju na mađarskome jeziku u javnim poslovima, zak. članka 1792:7 o nastavi na mađarskom jeziku i o njegovu korištenju, donesen je i zak. članak 1805:4 o uporabi mađarskoga jezi-

⁶² *Op. cit.* u bilj. 40, II. *Lipót 1790. évi decretuma*. Az 1790: LVIII. t.c. “A magyar királyi helytartó-tanács hatáskörének Dalmát-, Horvát és Szlavonországonkra kiterjesztéséről” (O proširivanju nadležnosti Ugarskoga kraljevskoga namjesništva na područje Dalmacije, Hrvatske i Slavonije), str. 199.

⁶³ Čulinović, *op. cit.* u bilj. 20, str. 42.

⁶⁴ *Op. cit.* u bilj. 40, II. *Lipót 1790. évi decretuma*. Az 1790: LVIII. t.c. “A magyar királyi helytartó-tanács hatáskörének Dalmát-, Horvát és Szlavonországonkra kiterjesztéséről” (O proširivanju nadležnosti Ugarskoga kraljevskoga namjesništva na područje Dalmacije, Hrvatske i Slavonije), str. 199.

ka. Premda je državni sabor o pitanju jezika raspravljao i 1807/8. te 1811/12. godine, a ovo pitanje bilo je i među gravaminama na državnome saboru, ipak je car i kralj idućih 25 godina odbijao ozakoniti nastojanja mađarskih redova i staleža za uvođenjem mađarskoga jezika u službenu uporabu. Hrvatski su nunciji sveudilj ponavljali da "Kraljevina Hrvatska ima glede svoga uredovnog jezika isto pravo kakvo ima Ugarska za sebe i za svoj jezik". Mađari su i tijekom velike krize 1811. godine na Požunskome državnom saboru predložili zakonski članak 1811:7, kojim su zatražili da se u Hrvatskoj za deset godina počne uredovati na mađarskom jeziku, što su hrvatski nunciji odbili.⁶⁵

Donji dom Požunskoga sabora predložio je 9. prosinca 1825. da se mađarski jezik uvede u sve hrvatske urede i škole, ali su hrvatski nunciji to odbili tvrdeći da hrvatski činovnici neće moći naučiti mađarski jezik. Mađari su Hrvatima prebacili to što se zauzimaju za očuvanje "mrtvoga latinskoga jezika, kojim se ne služi više ni jedna europska država". U dvoru odanome Domu velikaša su, međutim, obranjena posebna prava Hrvatske. Rasprava o jeziku nastavljena je 26. veljače 1826. godine u Donjem domu, kada je u obranu hrvatskih municipalnih prava ustao protonotar Josip Kušević. On je stanje u Ugarskoj usporedio s onim u Švicarskoj i u Sjedinjenim Američkim Državama, u kojima također žive razni narodi. Naveo je sve one od kraljeva potvrđene zakonske članke o posebnim hrvatskim pravima o kojima se može raspravljati samo u Hrvatskom saboru, a nipošto ne u državnome. Među ta prava pripadalo je i propisivanje uredovnog jezika u Hrvatskoj. Kuševićev govor izazvao je žestoku raspravu u kojoj su neki od mađarskih govornika status Hrvatske uspoređivali s položajem koji imaju ugarske županije na sjeveru zemlje (današnja Slovačka), na što su hrvatski nunciji izjavili da su sjeverne ugarske županije sastavni dijelovi Ugarske, dočim je Hrvatska savezna kraljevina, koja ima posebna svoja prava, zakone, običaje i slobode, a u državnom saboru hrvatski nunciji imaju posebno počasno mjesto na desnoj strani uz predsjednika Doma. Hrvatima je dao za pravo i kraljev personal, kao predsjednik državnoga sabora, te je izjavio da Mađari ne mogu Hrvate prisiliti na prihvaćanje mađarskog jezika, i to ne samo kao uredovnog nego ni kao zapovjednoga jezika u vojsci, što su Mađari također tražili.

Hrvatski sabor dao je 5. kolovoza 1830. godine u naputak nuncijima da zatraže izglasavanje zakona o obveznom učenju mađarskog jezika, što je državni

⁶⁵ Vidi opširnije u: Wertheimer, E., *Az 1811/12-iki országgyűlés története, I-IV*, Budapesti Szemle, sv. 98, 1899., str. 267 – 270; Soós, I., *A Habsburg-kormányzat és a magyar rendek 1812 és 1825 között*, Történelmi Szemle, br. 1, 2007., str. 91 – 118.

sabor prihvatio te je u zak. čl. 7. propisano da od tada Ugarsko kraljevsko namjesništvo i Kraljevska sudbena kurija imaju na sve mađarske podneske odgovarati mađarskim jezikom, kao i da vojničke oblasti u Ugarskoj, kao i one u Vojnoj krajini, moraju primati podneske na mađarskom jeziku.⁶⁶ Kralj je ovaj zakonski članak sankcionirao 20. prosinca 1830.⁶⁷ Ugarski su staleži i redovi na tom saboru nastojali proširiti važenje zakonskog članka 1791:26 i na područje Hrvatske i Slavonije jer su bili mišljenja kako “moderno, liberalno doba” traži priznavanje jednakopravnosti protestanata. No hrvatski su staleži to odbijali učiniti, pa ovaj zakon nije vrijedio u Hrvatskoj i Slavoniji.

Uoči tzv. reformnog Ugarskog sabora od 1832. do 1836. Hrvatski sabor prihvatio je kao naputke načela iz Disertacije grofa Jurja Draškovića, kojega je izabrao za nuncija u Gornjem domu Ugarskog sabora, dok su Antun Kukuljević i Herman Bužan izabrani za nuncije u Donjem domu. U naputcima nije bilo promjene u odnosu na prijašnja stajališta, dakle trebalo je dosljedno braniti municipalna prava, a usto i predložiti ukidanje zakonskog članka 59. iz 1791. (mađarski zak. čl. 1791:LIX) te vraćanje prijašnjih zakona. Donji dom državnog sabora pozvao je na sjednici od 11. siječnja 1833. godine Dom velikaša neka se poruke između dvaju domova ubuduće razmjenjuju na mađarskom jeziku te da se u svim upravnim odjelima koristi mađarski jezik, napokon, pak, da se zakoni, adrese, kraljevski reskripti i uredbes također sastavljaju na mađarskom jeziku.⁶⁸ Pojavilo se i pitanje “Donje Slavonije” (“Alsó-Szlavónia”), dok su u raspravama o pravima protestanata i o latinskom jeziku mađarski sabornici iskazivali sve manje razumijevanja za hrvatska stajališta. To je iskoristio bečki dvor, koji je preko državnoga kancelara kneza Metternicha poručio neka se u spornim pitanjima Hrvati u zakonom danim okvirima izvole obratiti kruni, a tamo će se njihova adresa benevolentno razmotriti i riješiti. Pritom dvor nisu toliko zanimali Hrvati, nego su oni imali poslužiti kao sredstvo u razračunavanjima s mađarskim plemstvom, a osobito zbog onemogućavanja stvaranja mađarske nacionalne države. Na državnom saboru 1834. godine opetovano se pojavilo pitanje Rijeke, nakon što su hrvatski nunciji tražili da prizivni sud u riječkim sporovima bude banski sud, a ne kraljevinski sud. Naime, u potonjem bi se slučaju priznalo

⁶⁶ Dnevnik Državnog sabora iz 1830. godine. Sjednica od 14. rujna 1830. (Az 1830. évi országgyűlés naplója, szeptember 14. - iki ülés). Miskolczy, Gy., *A horvát kérdés története és irományai a rendi állam korában*, I. köt, Budapest, 1927., str. 110.

⁶⁷ *Op. cit.* u bilj. 40, 1830:VIII. t.c. *A nemzeti nyelv használatáról.*

⁶⁸ Dnevnik Sabora 1832. – 1836. Sjednica od 11. siječnja 1833. (Az 1832/1836. évi országgyűlés naplója. 1833. január 11.-iki ülés. Az 1832/1836. évi országgyűlés IV. számú irománya); usp. Szekfű, *op. cit.* u bilj. 34, str. 401.

Mađarima da je Rijeka dio Ugarske, kako su tvrdili mađarski staleži.⁶⁹ U vezi sa stajalištem samoga pučanstva spornih područja treba spomenuti kako su pokliskiari iz “Donje Slavonije” (županije Požeška, Srijemska i Virovitička) zastupali stajalište Hrvatskog sabora, a oni iz Rijeke bili su uz Mađare. Unatoč protivljenju hrvatskih nuncija u obama domovima Sabora usvojen je zakonski članak o uvođenju mađarskoga kao uredovnoga jezika u Hrvatskoj i Slavoniji uz odgovodni rok od deset godina, dok se kao nastavni jezik imao uvesti odmah. Hrvatski su se nunciji predstavkom obratili bečkome dvoru, nakon čega je kralj 28. travnja 1836. uskratno sankcionirati spomenuti saborski zaključak.

Na idućem državnom saboru 1839. i 1840. godine temelji višestoljetne hrvatsko-ugarske državne zajednice ozbiljno su uzdrmani. Hrvatski sabor izabrao je za nuncije Aleksandra Dominića i Hermana Bužana u Donji dom te Andriju Markovića u Gornji dom Sabora. U naputku, koji im je Sabor dao, osim borbe za municipalna prava, izrijekom je istaknuto kako imaju zatražiti neka se u kraljev naslov uz Ugarsku, a poslije Češke, uvijek navede i “Dalmacija, Hrvatska i Slavonija”. Na taj se način željelo zamijeniti dotadašnji uobičajeni naziv “pridružene strane” (*partes adnexae; kapcsolt reszek*) kako bi se i time pokazalo da su Ugarska i Hrvatska dvije ravnopravne zemlje, odnosno da Hrvatska nije samo dio Ugarske. Instrukcije su sadržavale i iskazivanje želje za sjedinjenjem Dalmacije i Vojne krajine s Hrvatskom i Slavonijom. Ugarski redovi odmah su na početku zasjedanja Požunskog sabora zatražili da se mađarski jezik uvede kao uredovni i nastavni jezik u Hrvatskoj, ali i u Vojnoj krajini, kao i da se okružnice ugarske vlade izdaju samo na mađarskom jeziku. *Diaeta* je ipak usvojila zaključak kako se Hrvatima ostavlja desetogodišnji rok (do 1850.) za početak uredovanja na mađarskom jeziku. Hrvatske i slavonske županije, kao i ban Franjo Vlašić, zamolili su kralja da se ovaj zaključak ne sankcionira te je Ferdinand V. udovoljio njihovim željama.

Na Saboru 1843. – 1844. godine eskalirale su suprotnosti između dvaju naroda. Tada su Mađari već duboko zakoračili prema građanskome društvu, a Hrvati su braneci svoja municipalna prava ujedno čuvali feudalizam, postajući time brana brojnim reformama. Mađarski redovi i staleži bili su nezadovoljni i zato što već desetljećima nisu uspijevali ostvariti svoje nacionalne težnje, a i sami ustavni temelji dovedeni su u pitanje. Naime, zakonske članke donesene na Požunskom saboru kralj je gdjekad uskraćivao sankcionirati, a bez njegove potvrde nijedan saborski članak nije imao pravnu snagu. Pritom se dvor često pozivao na Hrvate i njihova municipalna prava.

⁶⁹ Vidi opširnije u: Szalay, *op. cit.* u bilj. 42.

Atmosferu je dodatno zaoštrio turopoljski *comes* Antun Daniel Josipović, koji je na više saborskih zasjedanja osporavao legitimitet hrvatskih nuncija (Metela Ožegovića i Karla Klobučarića) tvrdeći da su oni izabrani izbornom prijeverom i isključivanjem Mađarima odanih Turopoljaca te da predstavljaju samo jednu stranku, tj. ilirce. Josipović je za sebe tvrdio da je on pravi Hrvat, dok su ilirci panslaveni, što je mislila i većina Mađara, koja je ilirce držala uzročnicima svih nesuglasica u zemlji.⁷⁰ Budući da hrvatski nunciji na zajedničkom saboru nisu htjeli progovoriti mađarski (premda je Ožegović prethodno na sjednici distrikata govorio mađarski), Mađari su poslije dugotrajnoga vijećanja na sjednici od 20. lipnja 1843. donijeli zaključak da se na “Zemaljskom saboru ne koristi drugi jezik do li mađarski”.⁷¹ Poslije toga je predsjedavajući kraljev personal István Szerencsy dodao da je tim zaključkom prekršeno municipalno pravo Hrvatske da daje naputke poklisarima, pa zato odluka nije zakonita te ju ne preporučuje. Protiv toga su pak zaključka prosvjedovala oba hrvatska nuncija u Donjemu domu (Klobučarić i Ožegović) u pisanom obliku, i to na latinskom jeziku, zbog čega je prosvjed odbačen, dakle nije ni razmatran, nego je vraćen podnositeljima da ga sastave na mađarskom jeziku. Dvojica hrvatskih poklisara napustila su zatim vijećnicu te su od Banske konferencije pod predsjedanjem bana grofa Franje Hallera zamolili daljnje naputke o tome kako se trebaju držati. Naputak je glasio neka ostanu dosljedni dotadašnjim stajalištima. Zak. čl. 1844:2 o mađarskom jeziku i narodnosti propisano je da je mađarski službeni jezik u zemlji, uključujući i državni sabor, ali se Hrvatima ostavio rok od šest godina da usvoje mađarski. Do tada su imali pravo na Saboru raspravljati na latinskom jeziku.

Hrvatsko-ugarski odnosi dodatno su narušeni događajima na Hrvatskom saboru 1845., kada je u vezi s rješavanjem pitanja osobnoga prava glasa Turopoljaca 14. rujna ban grof Haller primio kraljev reskript prema kojemu pravo glasa u Saboru imaju samo virilisti koje je ban osobno pozvao te predstavnici županija.⁷² Uskraćivanjem pojedinačnog prava glasa Turopoljcima osigurana je većina glasova iliraca u Hrvatskom saboru, na što su članovi Hrvatsko-ugarsko-

⁷⁰ Govor turopoljskog kneza Antuna Daniela Josipovića na 103. sjednici distrikata donjega doma 18. studenoga 1843. Vidi Kovács, F. (ur.), *Az 1843/44-ik évi Magyar Országgyűlési Alsó Tábla Kerületi ülésék naplója. I. köt.* (Donji dom Ugarskoga sabora 1843. – 1844. godine. Dnevnik sjednica distrikata, sv. I), Budapest, 1894., str. 139 – 140.

⁷¹ *Ibid.*, str. 297.

⁷² *Országos Levéltár. Kancellária iratok* (Zemaljski arhiv. Spisi Kancelarije). 1845: 556. Priopćuje Szilágyi, S. (gl. ur.), *A magyar nemzet története* (I-X. kötet), Budapest, 1894. – 1898.

ske stranke izjavili da će se žaliti kralju i Ugarskom saboru te su demonstrativno napustili sabornicu.⁷³ Na saborskoj sjednici od 26. rujna žalili su se da je kraljevski reskript nezakonit i neustavan, ali je njihova žalba odbijena.⁷⁴ Antun Josipović i barun Levin Rauch na idućoj su sjednici još jednom pokušali uvjeriti sabornike da nezakonito postupaju, a kada im to nije uspjelo, nezadovoljni su definitivno napustili sabornicu.⁷⁵ Tu odluku Mađari su ocijenili teškom povredom prava Turopoljaca, a u Ugarskoj se raširilo uvjerenje kako se Hrvati žele odcijepiti, pa su s tim u vezi tumačili i odluke Hrvatskoga sabora.

Zadnji hrvatski staleški sabor otvoren je 18. listopada 1847. godine. Za nuncije na Požunskom saboru (*ablegatione regni Croatiae*) izabrani su Herman Bužan, savjetnik Banske stolice, u Gornji dom, te Metel Ožegović, savjetnik Kraljevskoga namjesništva, i Josip Bunjik, glavni bilježnik požeške županije, u Donji dom. U naputku dobivenom od Sabora stajalo je da moraju braniti stara municipalna prava te dosljedno čuvati teritorijalnu cjelovitost posebno tzv. Donje Slavonije. Naputak je sadržavao i uputu da nunciji “u znak ljubavi prema našoj mađarskoj braći na državnom saboru govore mađarskim jezikom”.⁷⁶ Sabor je u adresi upućenoj kralju 23. listopada 1847. zamolio da se u Hrvatskoj i Slavoniji zakoni doneseni na državnom saboru i dalje šalju u ovjerenom latinskom prijevodu, da kralj sankcionira zaključke usvojene na Saboru iz 1845. godine (o ustrojavanju Zagrebačke nadbiskupije, o sjedinjenju Hrvatske i Slavonije s Dalmacijom i Rijekom, odnosno o uvođenju narodnoga jezika u službenu uporabu) te da imenuje bana jer je banska stolica ispražnjena 1845. godine. Predloženo je da za bana bude imenovan netko iz carske obitelji, po mogućnosti jedan od nadvojvoda (*...in banum regnorum horum cum omnigena legali auctoritate unum a serenissimis Augustae domus regnantis principibus clementer nominare...*).⁷⁷ Budući da je od 1806. na banskoj stolici sjedio stranac,

⁷³ *A bán 1845 szept. 23-iki jelentése a kancelláriához* (Banovo izvješće Kancelariji od 23. rujna 1845.). *Ibid.*, 1845., str. 607.

⁷⁴ *1845 szept. 26-iki bání jelentése* (Banovo izvješće Kancelariji od 26. rujna 1845.). *Ibid.*, str. 620.

⁷⁵ *1845 szept. 29-iki bání jelentése* (Banovo izvješće Kancelariji od 29. rujna 1845.). *Ibid.*, str. 626.

⁷⁶ Šišić, *Pregled povijesti, op. cit* u bilj. 29, str. 416.

⁷⁷ Ugarska dvorska kancelarija raspravila je taj prijedlog 8. prosinca 1847. te ga je prosljedila Kraljevskoj kancelariji radi donošenja konačne odluke. Državna je konferencija u vezi s tim prijedlogom 26. siječnja 1848. odlučila “das die Besetzung der Stelle eines Banus von Croazien auf unbestimmte Zeit zu vertagen sei”, što je kralj Ferdinand V. potvrdio 2. veljače 1848. Vidi Šišić, *Hrvatski saborski spisi, op. cit.* u bilj. 29, str. 39.

to je želja hrvatskih sabornika bila da se za bana postavi "Horvat ili Slavonac" ako ne bi bio imenovan netko iz vladarske kuće.

5. RAZLAZ I POMIRBA (HRVATSKO-UGARSKA NAGODBA)

Pokušaj osamostaljivanja Ugarske nije uspio, u čemu je znatnu ulogu imao ban Josip Jelačić, koji je u revolucionarnoj 1848. sa svojom vojskom provalio preko Drave, a prethodno je *de facto* razvrgnuo državnu zajednicu s Ugarskom, koja je obnovljena tek 1868. godine sklapanjem Hrvatsko-ugarske nagodbe. Hrvatsko-ugarska nagodba odnosno Zakonski članak o nagodbi, koju su s jedne strane Kraljevina Ugarska, sjedinjena s Erdeljem, s druge strane kraljevine Hrvatska i Slavonija sklopili za izravnanje postojećih među njima državnopravnih pitanja, regulirala je odnose Hrvatske i Ugarske u razdoblju od 1868. do 1918. godine.⁷⁸ Njome je Hrvatska priznata za politički narod, potvrđen joj je zaseban teritorij u okviru nerazdružive državne zajednice s Ugarskom te "u pogledu nutarnjih svojih poslova vlastito zakonodavstvo i autonomna vlada".⁷⁹ Za sve zemlje krune svetoga Stjepana utvrđeni su zajednički organi vlasti: zajednički sabor, središnja vlada odgovorna zajedničkom saboru kao organ izvršne vlasti te vladar.⁸⁰ Zakonodavnu vlast ("pravo zakonarstva") "glede onih predmeta, koji su kraljevinam ugarske krune, i ostalim zemljama Njegovog Veličanstva zajednički, ili se njihovim međusobnim zajedničkim sporazumkom obavljati imadu, kao i glede onih poslova, koji se u gornjih paragrafih za svekolike kraljevine ugarske krune zajedničkim označuju, pripada zajedničkomu saboru svih kraljevinah ugarske krune, koji se svake godine u Peštu sazvati imade" (§31.). Na državnom saboru i u delegaciji zastupnici Trojedne Kraljevine mogli su se "služiti i jezikom hrvatskim" (§59.).⁸¹ Članak 47. propisao je da "glede svih onih predmeta, koji ovom nagodbom nisu priuzdržani zajedničkomu saboru i sre-

⁷⁸ Mađarska historiografija i pravna povijest drže da je Nagodba sklopljena između Hrvata i Mađara kao dva politička naroda i njihovih zemalja (Hrvatske i Mađarske) koje zajedno čine *Hungáriu*.

⁷⁹ Vidi Čepulo, D., *Odgovornost i položaj bana i članova hrvatske Zemaljske vlade 1868.-1918. i ministarska odgovornost u Europi*, Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, vol. 49, br. 2, 1999., str. 244 – 272; Čepulo, D., *Pravna odgovornost bana Hrvatskom saboru i hrvatska autonomija 1868. – 1918.*, u: Jauk-Pinhak, M.; Csaba Kiss, Gy.; Nyomárkay, I. (ur.), *Croato-Hungarica: uz 900 godina hrvatsko-mađarskih povijesnih veza*, Zagreb, 2002., str. 95 – 106.

⁸⁰ Beksics, G., *A dualismus. Története, közjogi értelme és nemzeti törekvéseink*, Budapest, 1892., str. 248.

⁸¹ Usp. §9. zak. čl. 1885:7 O uređivanju Doma velikaša.

dišnoj vladi, pripada kraljevinam Dalmaciji, Hrvatskoj i Slavoniji pravo podpune samouprave (autonomije) tako u području zakonarstva kao i izvršbe.”⁸² U djelokrug potpune autonomije Trojedne Kraljevine pripadali su “zakonarstvo i uprava u svih poslovnih nutarnjih, bogoštovja, nastave i pravosuđa amo računajuć sudbenost u svih molbah, izim sudbenosti glede pomorskoga prava” (§48.).⁸³ Ustrojstvo autonomne Zemaljske vlade propisivao je Hrvatski sabor na temelju banova prijedloga i uz kraljevu potvrdu (§54.). Pravo sankcioniranja zakona ostalo je u rukama vladara, a potvrđeni hrvatski zakoni proglašavani su u Saboru na temelju zak. čl. 6. iz 1870., a nakon toga objavljeni su u službenim novinama. Od 1873. bilo je potrebno samo objavljivanje zakona. Vladar je, dakako, i dalje imao pravo nepotvrđivanja pojedinih hrvatskih zakona. Novost u ustavnopravnom životu hrvatsko-ugarske državne zajednice bila je uspostavljanje institucije hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog ministra bez lisnice, koji je bio imenovan član središnje vlade u Budimpešti, u kojoj je imao pravo odvjeta, a za svoj rad odgovarao je zajedničkomu saboru. Taj ministar zastupao je interese Trojedne Kraljevine i kao član Ministarskoga vijeća bio je veza između kralja i hrvatske Zemaljske vlade (§44.).⁸⁴ Prvi hrvatsko-slavonsko-dalmatinski ministar bez lisnice postao je istaknuti političar, a poslije i ban, Koloman Bedeković, koji je 13. prosinca 1868. zauzeo svoje mjesto u ugarskome Ministarskom vijeću.⁸⁵ On je uz prekide 15 godina i 10 mjeseci (do smrti) obnašao funkciju hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga ministra bez lisnice u peštanskoj vladi (8. prosinca 1868. – 10. veljače 1871. te opet 1876. – 1889.).⁸⁶

Sklapanjem Hrvatsko-ugarske nagodbe pitanje javnopravnoga odnosa ne samo što nije nestalo s pravno-političke pozornice nego se dodatno intenziviralo. Tada su istaknuti hrvatski i mađarski znanstvenici vodili žestoke, više ili manje politički obojene polemike.

⁸² Za popis zakona Hrvatskog sabora donesenih nakon 1868. god. vidi *Corpus Juris Hungarici: Magyar Törvénytár, 1836-1868. évi törvénycikkek, Függelekek* (Privatak), Budapest, 1896., str. 589 – 600.

⁸³ Ustrojstvo Zemaljske vlade Trojedne Kraljevine propisao je Hrvatski sabor svojim zak. čl. 1869:2.

⁸⁴ Usp. zak. čl. 1869:22 O pokriću potreba hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog ministra bez lisnice i njegova pomoćnog osoblja za 1869. godinu. Ovaj je zakonski članak dopunjen §5. zak. čl. 1873:34.

⁸⁵ MOL, Minisztertanács. (Ministarsko vijeće) K 27 – 1868 - 5. 13. prosinca 1868. *Bedekovich Kálmán horvát-szlavón-dalmát miniszter bemutatkozása* (Predstavljanje Kolomana Bedekovića, hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog ministra bez lisnice).

⁸⁶ MOL, Miniszterelnökség, K 26 – 1868. év 1463, 1472, 1535, 1577, 1604.

Mišljenja o javnopravnom položaju Hrvatske u odnosu prema Ugarskoj i danas se uglavnom zasnivaju na ocjeni hrvatskih municipalnih prava, naime, oko pitanje jesu li ona nosila u sebi elemente državnosti ili je Trojedna Kraljevina bila samo autonomna jedinica Ugarskoga Kraljevstva. Čulinović i Ivan Beuc susljedno su zastupali stajalište o hrvatskome državnom subjektivitetu tvrdeći kako je Nagodbom stvorena državna zajednica između dviju kraljevina koje su osim zajedničkih poslova imale i svoje "vlastite poslove koje su samostalno rješavale".⁸⁷ Josip Šarinić smatrao je da je odnos između Hrvatske i Ugarske bio najbližnji realnoj uniji, koja sama nije država, nego su države njezine članice. Po njemu je bitna značajka modela realne unije to da njezine članice, u konkretnom slučaju Kraljevina Ugarska te Kraljevina Hrvatska, Slavonija i Dalmacija, samostalno uređuju svoje unutarnje poslove, dok u međunarodnim odnosima nastupaju zajednički, kao jedinstveni subjekt međunarodnoga javnog prava. Šarinić je kao dokaz ove svoje tvrdnje naveo da je u odnosima unutar Habsburške Monarhije realna unija nastupala u ime svojih država članica, dok je u odnosima s trećim zemljama i međunarodnim diplomatskim kontaktima hrvatsko-ugarsku uniju zastupalo zajedničko ministarstvo vanjskih poslova Austro-Ugarske.⁸⁸

Teoriju o realnoj uniji Hrvatske i Ugarske zastupao je i istaknuti zagrebački profesor Josip Pliverić.⁸⁹ On je dugo polemizirao s poznatim bečkim profesorom Georgom Jellinekom, koji je tvrdio da je Ugarska bila unitarna država, premda u vezi s Hrvatskom vrlo decentralizirana.⁹⁰ Bečki profesor, na temelju Pliverićeve argumentacije, naknadno se složio da hrvatska autonomna Zemaljska vlada i poseban teritorij Trojedne Kraljevine nose određen državopravni karakter, pa je stoga Hrvatsku nazvao "fragmentarnom državom" (*Staatsfragmente*), koja je bila "više od pokrajine, ali manje od države".⁹¹ No ostao je dosljedan gledištu da Hrvatska nije prava država jer ne postoji zaseban "hrvatski kralj", nego je kralj istodobno i ugarski. To mišljenje dijele gotovo svi mađarski

⁸⁷ Beuc, I., *Povijest država i prava na području SFRJ*, III. izdanje, Zagreb, 1989., str. 75.

⁸⁸ Šarinić, J., *Nagodbena Hrvatska – postanak i osnove ustavne organizacije*, Zagreb, 1972., str. 248 – 249.

⁸⁹ Vidi Pliverić, J., *Das rechtliche Verhältnis Kroatiens zu Ungarn. Besprechen von dr. Georg Jellinek, Professor des Staatsrechtes an der k. k. Universität zu Wien, und Dr. Josef Pliverić, Professor des Staatsrechtes an der kgr. Franz Josef Universität zu Agram*, Agram, 1885.

⁹⁰ Jellinek, G., *Die Lehre von Staaten-verbinding*, Wien, 1882., str. 76; usp. Šarinić, *op. cit.* u bilj. 88, str. 243.

⁹¹ Jellinek, G., *Über Staatsfragmente*, Heidelberg, 1896.; usp. Jellinek, G., *Die Lehre*, *op. cit.* u bilj. 90.

pravni povjesničari osporavajući postojanje hrvatske državnosti jer se krunidba odvijala krunom svetoga Stjepana, pa je kralj bio krunjen za ugarskoga kralja te stoga on nikako nije mogao biti hrvatski kralj. Budući da nije bilo ni hrvatskoga kralja ni hrvatske krune, Trojednica nije bila poseban čimbenik čak ni u odnosu na Austriju, a kamoli u odnosu na inozemstvo, jer je uvijek nastupala samo kao dio Ugarske.⁹² Gusztáv Beksics smatrao je Trojednu Kraljevinu “pokrajinom”, koja je doduše Nagodbom dobila “toliko široke ovlasti kakve nije imala niti jedna pokrajina ni u jednoj državi na svijetu”.⁹³ Slično mišljenje zastupali su i profesori Viktor Jászi i Géza Ferdinandy, te Béla B. Jeszenszki, koji je tvrdio da je država ostala jedinstvena i isključivo mađarska premda su je činila dva politička naroda.

Smatramo da je nagodbom nastala “državna zajednica” koja nije bila savezna država ili federacija, premda su Hrvatska, Slavonija i Dalmacija od strane Ugarske prvi put priznate za “posestrime zemlje” (“*társországok*”), a Hrvatski je sabor umjesto ranije “pokrajinske skupštine” (*tartománygyűlés*) prihvaćen kao zemaljski sabor (*országgyűlés*), kako se i danas naziva mađarski parlament. No nedvojbeno je kako su u federaciji države članice ravnopravne, a to u slučaju Hrvatske i Ugarske nije bio slučaj ni u zakonodavstvu, a još manje u izvršnoj vlasti. Možemo se donekle složiti s tvrdnjom Ferde Čulinovića da je Hrvatska “kao država članica prenijela dio svojih ovlasti na saveznu državu”, ali je razvidno da je politički subjektivitet imala samo Ugarska, kako unutar Austro-Ugarske, tako i prema inozemstvu. Teško je prihvatiti i stajalište o realnoj uniji iz jednostavnoga razloga što Hrvatska nije bila samostalna i neovisna država, a samo kao takva mogla je stupiti u uniju s Ugarskom i stvoriti određene zajedničke organe za rješavanje zajedničkih poslova koji su u interesu obiju država članica unije. Nagodbom su doista stvoreni zajednički organi (sabor, vlada) koji su rješavali zajedničke poslove, ali su ih Mađari uvijek podrazumijevali kao svoje organe vlasti, što se potvrdilo i u svakodnevnom životu.

Premda je u svojem nazivu Hrvatska spominjana kao kraljevina, ipak nije postojao poseban hrvatsko-slavonsko-dalmatinski kralj, nego je on bio ugarski (ugarsko-hrvatski). Naime, krunidba se obavljala krunom svetoga Stjepana,

⁹² O zajedničkim organima vlasti u Habsburškoj Monarhiji vidi opširnije u: Somogyi, É., *Választójog és parlamentarizmus Ausztriában (1861.-1907.)*, Budapest, 1968.; Somogyi, É., *Kormányzati rendszer a dualista Habsburg Monarchiában. A közös minisztertanács, 1867. – 1906.*, Budapest, 1996.

⁹³ Beksics, G., *A dualismus. Története, közjogi értelme és nemzeti törekvéseink*, Budapest, 1892., str. 44.

nije bilo posebne krunidbe za hrvatskog kralja (što je žarko želio izboriti biskup Strossmayer prilikom pregovora 1866. godine), kraljevski pečat bio je identičan za Hrvatsku i Ugarsku, a Trojedna Kraljevina nije imala ni poseban dvor. Isto tako na području zemalja ugarske krune nije postojalo drugo državljanstvo nego ugarsko (§1. zak. čl. 1879:50), iako je postojalo hrvatsko zavičajno državljanstvo koje je bilo vezano uz državljanstvo zemalja ugarske krune, a potvrđivalo se domovnicom.⁹⁴ Hrvatska, dakle, nije imala ni posebnu kraljevsku vlast, ni vanjske poslove, ni državljanstvo, pa se ne može smatrati državom, premda je nosila i neke elemente državnosti, kao što su poseban teritorij omeđen granicama, priznanje za politički narod te vlastita organizacija vlasti. Osim toga, u smislu §10. Hrvatsko-ugarske nagodbe o postojanju uvjeta za dobivanje prava zavičajnosti odlučivao je ban, kao i o primjeni navedene odredbe u Hrvatskoj i Slavoniji sukladno hrvatskom pravu. Stoga bismo mogli zaključiti da su neki od elemenata državnosti (naziv Kraljevina Hrvatska, Slavonija i Dalmacija, Sabor kao zakonodavno tijelo, odnosno ban kao čelnik Zemaljske vlade) ostatci još iz feudalnog razdoblja, dok su nagodbom Hrvati priznati za politički narod, a Trojedna Kraljevina kao posestrima zemlja, sa zasebnim teritorijem, vlastitim ustrojstvom vlasti u unutarnjim poslovima, kao i zastupništvom u zajedničkim tijelima: središnjem saboru i zajedničkoj vladi (preko hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog ministra bez lisnice). No činjenica je da isto tako ni hrvatsko-slavonsko-dalmatinski ministar bez lisnice nije primarno zastupao hrvatske interese, dijelom i stoga što je bio dijelom Ministarskoga vijeća, koje je bilo sastavljeno od ugarskih ministara, a i predsjednik vlade bio je Mađar. Osim toga, vlada je odgovarala zajedničkom parlamentu, u kojemu 29 hrvatskih zastupnika nije imalo gotovo nikakav stvarni utjecaj jer su Mađari imali veliku većinu mandata. Naposljetku je pak i banska vlast donekle izgubila na značenju jer ban nije više mogao stupiti u neposrednu vezu s kraljevskim dvorom, nego samo posredstvom hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog ministra u Pešti, a njegovo imenovanje ovisilo je o volji ugarskoga prvog ministra. Zbog svega spomenutog možemo ustvrditi da je Trojedna Kraljevina sukladno Hrvatsko-ugarskoj nagodbi imala doduše više prava nego što ih imaju autonomne pokrajine u svijetu, ali ipak nije bila država članica "Ugarske federacije".

⁹⁴ Čepulo, D., *Pravo hrvatske zavičajnosti i pitanje hrvatskog i ugarskog državljanstva 1868-1918 – pravni i politički vidovi i poredbena motrišta*, Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, vol. 49, br. 6, 1999., str. 797 – 805.

6. ZAKLJUČAK

Hrvatska i Ugarska živjele su do razdoblja habsburške vlasti kao dvije ravnopravne države, ali se nakon protjerivanja Osmanlija taj suživot donekle narušio. Potkraj 18. stoljeća među njima je nastao javnopravni prijemor koji nije dao odgovor na pitanje o međusobnom statusu dviju država, kao što to pitanje nije u cijelosti riješila ni Hrvatsko-ugarska nagodba. Iz njezinih odredaba proizlazi kako je Trojedna Kraljevina imala široke ovlasti, ali ipak nije bila ravnopravan partner Ugarskoj. Premda je u svojem nazivu Hrvatska spominjana kao kraljevina, ipak nije postojao poseban hrvatsko-slavonsko-dalmatinski kralj, nego je on bio ugarski (ugarsko-hrvatski). Krunidba se obavljala krunom svetog Stjepana, nije bilo posebne krunidbe za hrvatskog kralja, kraljevski pečat bio je identičan za Hrvatsku i Ugarsku, a Trojedna Kraljevina nije imala ni poseban dvor. Budući da nakon 1779. Hrvatska nije bila neposredno povezana s kraljem, nego samo preko središnje (ugarske) vlade, Trojedna Kraljevina nije mogla izraziti ni svoju "državnu volju". Ni u vezi s vanjskim poslovima Hrvatska nije bila čimbenik, nego je zastupana preko Ugarske, odnosno Austro-Ugarske. Isto tako je na području zemalja ugarske krune državljanstvo bilo ugarsko, premda je doduše postojalo i hrvatsko zavičajno državljanstvo. Hrvatska je ipak imala svoju organizaciju vlasti i zakonodavstvo, kao i zastupništvo u zajedničkim tijelima (državnom saboru i zajedničkoj vladi), ali su ona u biti bila ugarska – Mađari su preko njih uspijevali Hrvatima nametnuti svoju volju, u provedbi Nagodbe uskratili su Hrvatskoj pojedina prava te su se umiješali u unutarnje hrvatske poslove, što je dovelo do dodatnoga narušavanja odnosa između dviju strana i do konačnog razlaza 1918. godine.

Summary

Ladislav Heka*

**CROATIAN-HUNGARIAN DEBATES ON PUBLIC LAW
(JUS PUBLICUM)**

The study is about the Croatian-Hungarian public law debates that characterized the 18-19th centuries. The author describes the legal status of two countries, compares the relevant laws and scientific publications, adding his own observations and opinions, and sums up the relations of the two countries. In the discussed period the Kingdom of Croatia and Slavonia had its own rights and laws that provided for the autonomous status in Hungary and within the Monarchy. These rights and laws emphasised the separate territory of the Kingdom of Croatia and Slavonia, and the autonomy for the home affairs. The Ban of Croatia and Croatian Diet (Sabor) had rights for public administration and legislation. Though the role of the Sabor decreased during the 18th century, its resolutions signed by the sovereign were mandatory (vis legis) for the inhabitants of the country. The jurisdiction of the Kingdom of Croatia and Slavonia operated independently from the Hungarian courts, thus appeals against the Court of the Ban of Croatia could be submitted to the Curia (supreme court). In the joint territories only the Catholics could have estates, could hold a public office or could be employed as an officer of a squire. They paid only half of the Hungarian war tax, and they were exempted from accommodating militia and other obligations. Croatia had obviously wide autonomy, the frames of which were in a legal form, but the legal basis of the Hungarian-Croatian relation was not clarified. The expression "Croatian issue" included all public law debates that appeared in the Hungarian national assembly between 1790 and 1848. The basic questions were how the Hungarian-Croatian polity had been created, and what is the legal status of Croatia within Hungary, and in relation to Hungary. The debate on public law was not successful, and in the civil war of 1848 the two countries fought on opposing sides. Then came the period of absolute monarchy, and the separation of two decades ended in the 1st Act of 1868, the Croatian-Hungarian Settlement. Though the named Act was a necessary compromise, it could not bring solution for a long time. The Croatian-Hungarian state community – having existed for 816 years – split up in 1918, but the relation in terms of public law between the two nations is still interesting theme for scientific research today.

Keywords: Croatia, Hungary, public law (jus publicum), iura municipalia, Croatian-Hungarian Settlement (Act 1:1868 in Croatia and Act 1868:30 in Hungary)

* Ladislav Heka, Ph. D., Assistant Professor, Institute for Comparative Law, Faculty of Law and Political Sciences, University of Szeged, Rákóczi tér 1, Szeged, Hungary